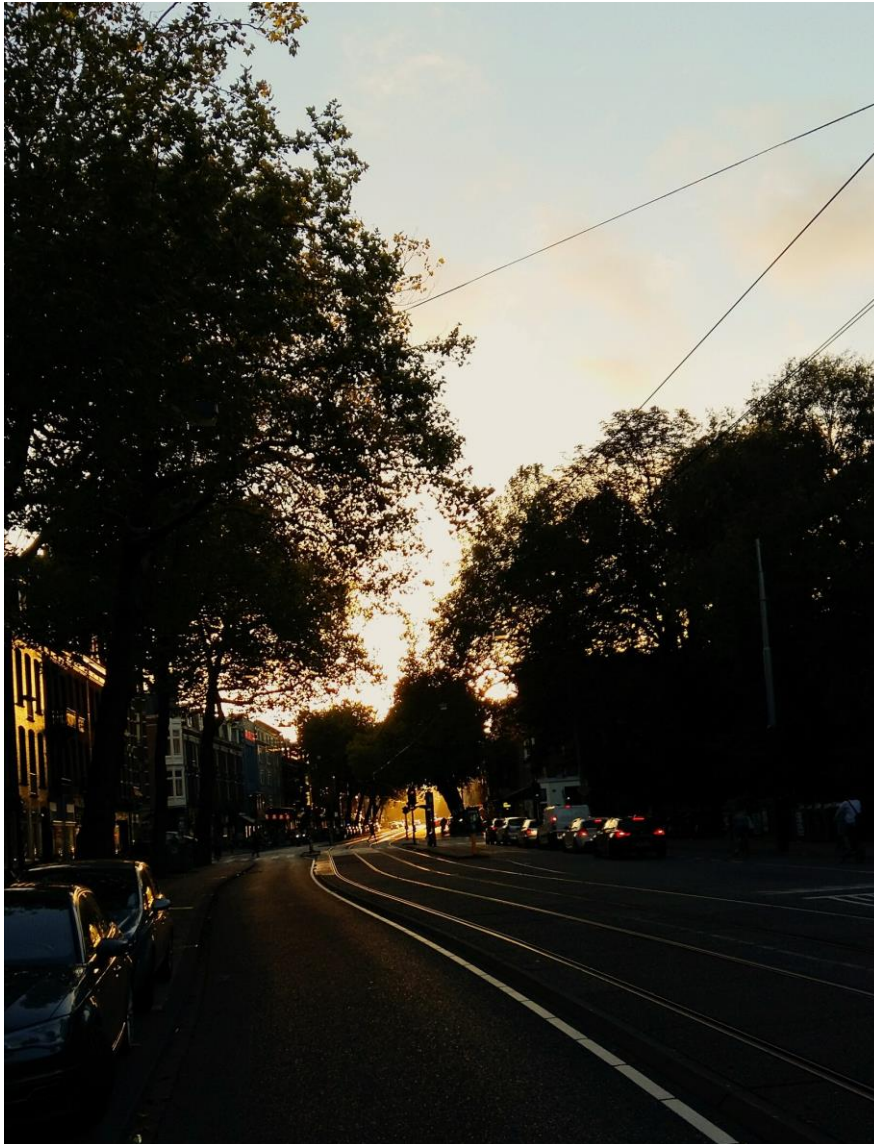

OP DE GRENS

THEOLOGISCH-FILOSOFISCHE REFLECTIE OP PIONIERSLPEKKEN

Bachelor Scriptie Theologie VU/PThU

Begeleiders: Prof. dr. S. Paas
Dr. P. Schaafsma

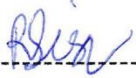
Student: Ruth Six, 2604431

Email: ruth.six@hotmail.com

Datum: Juni 2020

VERKLARING 1

Hierbij verklaar ik dat deze scriptie een origineel werk is. De scriptie is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Als informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet en volledig vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Amsterdam 26 juni 2020

(plaats en datum) (handtekening)

VERKLARING 2

Hierbij stem ik ermee in dat mijn scriptie na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor vermenigvuldiging en interbibliothecair leenverkeer, en dat de titel en samenvatting beschikbaar worden gesteld voor externe organisaties en door de Vrije Universiteit mogen worden gepubliceerd.

Amsterdam 26 juni 2020

(plaats en datum) (handtekening)

Inhoud

Voorwoord	5
Hoofdstuk 1 Inleiding: theologische verkenning van spreken over God op pioniersplekken in Nederland.....	7
1.1 Probleemanalyse pioniersplekken	7
1.1.1 De pioniersreis als uitgangspunt	7
1.1.2 Theologische onderbouwing	8
1.1.3 Een hermeneutisch perspectief	9
1.1.4 Grenservaringen op pioniersplekken	10
1.1.5 Uitgangspunten hermeneutische reflectie.....	12
1.2 Doel en methode.....	12
1.3 Onderzoeksvraag en deelvragen.....	13
Hoofdstuk 2 Grenservaringen in het denken van Lieven Boeve.....	15
2.1 Recontextualisering van de theologie	15
2.2 Onderbreking als theologische categorie.....	16
2.3 Interreligieuze communicatie.....	17
2.4 Onderbrekende liefde	17
2.5 Continuïteit op de grens.....	18
Hoofdstuk 3 Grenservaringen in het denken van Karl Jaspers	20
3.1 Bestaan in ervaringen.....	20
3.2 Grenservaringen aangaan	21
3.3 Essentiële vrijheid.....	21
3.4 De rol van geloof en religie.....	22
3.5 Besluit	23
Hoofdstuk 4 Hermeneutische reflectie op praktijken in pioniersplekken met grenservaringen als uitgangspositie	25
4.1 Contextualisering als uitgangspunt	25
4.2 De hermeneutische kloof als grenservaring.....	26
4.3 Grenservaringen in vrijheid	27
4.4 Grenservaring: plek voor Gods openbaring?	28
4.5 Vergelijking met bestaand onderzoek.....	29
4.6 Conclusie	31
Hoofdstuk 5 Grenservaringen bij De Kwekerij	33
5.1 De werkwijze van De Kwekerij	33
5.3 Een pioniersplek als ervaringsgerichte leerplek.....	35
5.4 De kerk in een grenservaring.....	36

Hoofdstuk 6 Conclusies.....	37
6.1 Beantwoording onderzoeksvraag.....	37
6.2 Uitwerking conclusies.....	38
6.3 Discussie	40
Bibliografie	42

Voorwoord

Van jongs af aan weet ik mij geroepen om iets van Gods licht te laten zien, vanuit een diepe overtuiging dat dit een nieuw perspectief biedt dat alles in een ander licht zet. Toch ervaar ik in gesprekken met niet-christelijke mensen vooral verlegenheid wanneer ik probeer te spreken over God. Het lijkt hun niets te zeggen en ook is er geen sprake van een nieuw licht op hun werkelijkheid. Anderzijds merk ik, met name in gesprekken over heftige gebeurtenissen, dat mensen wel op zoek zijn naar diepere inzichten. Op deze grensmomenten staan mensen open voor andere en nieuwe perspectieven. Zo ontstaat soms ook ruimte voor een christelijk perspectief. In dit alles ervaar ik een spanning: aan de ene kant wil ik recht doen aan de ervaringen van mensen en tegelijkertijd wil ik de wat mij betreft transformerende boodschap van de christelijke traditie ter sprake brengen, dit lijkt niet goed samen te kunnen gaan.

Onze westerse, postmoderne maatschappij wordt gekenmerkt door een groeiend religieus analfabetisme waarin mensen niet (meer) bekend zijn met religieuze taal.¹ Er zijn veel verschillende vormen van betekenisgeving. Tegelijkertijd brokkelt de waarde van betekenisgevende verhalen af. Ook christenen lijkt het te ontbreken aan een overtuigend verhaal om anderen te bewegen tot geloof.² Dat roept de vraag op naar de relevantie van de christelijke boodschap voor de maatschappij.³ Er ligt een hermeneutische opgave. Daarmee bedoel ik dat christenen en theologen in het bijzonder voor de taak staan om Gods werkelijkheid te verwoorden in de lastige situatie van onbekendheid met religieuze taal en onzelfsprekendheid van zingevende verhalen.

In een handreiking van de Protestantse Kerk Nederland – *Spreken over God* – wordt geconcludeerd dat spreken over God een weerslag is van God die zichzelf ter sprake brengt: omdat God zich openbaart kan op goede grond over Hem worden gesproken.⁴ Maar hoe kunnen we over God spreken wanneer God in onze samenleving vooral afwezig lijkt en niet wordt ervaren? Door hermeneutisch te reflecteren op grenservaringen, wil ik zoeken naar manieren om een spreken over God in te brengen dat recht doet aan grenservaringen. Met ‘hermeneutische reflectie’ bedoel ik de analyse waarbij vragen centraal staan over hoe het mogelijk is God en de ander te verstaan of te

¹ Mechteld Jansen, “Volzinlezing: ‘Oud baart nieuw’ door Mechteld Jansen,” Volzin, <https://www.volzin.nu/religie/volzinlezing-oud-baart-nieuw-door-mechteld-jansen-traditie-vernieuwing-theologie-abdij-van-berne-heeswijk-volzin/>. Geraadpleegd 22 april 2020.

² Stefan Paas, “Heil in de eenentwintigste eeuw: een verkenning,” nog uit te komen artikel, 10.

³ Sake Stoppels, “Heil zien in missionaire initiatieven. Een zoektocht naar de theologie achter nieuwe vormen van geloofsgemeenschap,” *Lezing CHE ‘Zingeving in (geloofs)gemeenschappen’* (2019): 8-10.

⁴ Arjen Plaisier, *Pastorale handreiking: Spreken over God*. (Zoetermeer: Boekencentrum, 2011), 6-7.

begrijpen over grenzen heen. Hierbij zal ik me beperken tot onderzoek op pioniersplekken waar naar nieuwe vormen wordt gezocht om te spreken over God.⁵

De theoloog Bonhoeffer schreef aan het einde van zijn leven – in gevangenschap tijdens de Tweede Wereldoorlog – over het spreken over God in een nieuwe taal: *Het zal een volledig nieuwe taal zijn, volledig areligieus misschien, maar bevrijdend en verlossend als de taal van Jezus; de mensen zullen ontsteld zijn, maar zich gewonnen geven aan haar kracht; een taal van een nieuwe rechtvaardigheid en waarheid, een taal die de vrede verkondigt tussen God en de mensen en het komen van zijn Rijk.*⁶

Met mijn scriptie wil ik een bijdrage leveren aan het verkennen van dat perspectief. Tegelijkertijd is mijn scriptie een persoonlijke zoektocht naar hoe ik in deze tijd kan spreken over God om zo Gods licht in deze wereld te laten zien.

⁵ Arjan Plaisier, “Visienotie KERK 2025: Waar een Woord is, is een weg,” Utrecht: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk, Januari 2016, 10.

⁶ Ferdinand Schlingensiepen, *Dietrich Bonhoeffer 1906-1945*, vert. Gerard Dekker, Gerard den Hertog (Utrecht: Kok, 2017), 397.

Hoofdstuk 1 Inleiding: theologische verkenning van spreken over God op pioniersplekken in Nederland

In veranderende omstandigheden, gekenmerkt door de pluralisering en detraditionalisering van de Westerse samenleving, zoekt de kerk naar nieuwe wegen om te spreken over God.⁷ Op pioniersplekken van de Protestantse Kerk Nederland wordt op verschillende manieren naar deze nieuwe wegen gezocht.⁸ Een belangrijk uitgangspunt hierbij is afstemming op de context, zodat mensen, zonder dit op te dringen, kunnen ontdekken ‘dat God liefde is en nabij wil zijn’, zoals de visienota over ‘pionieren’ van de PKN stelt.⁹ De zoektocht naar en het in praktijk brengen van deze nieuwe wegen blijkt voor pioniersplekken vol hobbels en uitdagingen te zitten. Volgens theoloog Stefan Paas zijn pioniersplekken dubbel kwetsbaar.¹⁰ Aan de ene kant kampen zij met door de context bepaalde problemen, zoals hoge verwachtingen en weinig resultaat. Aan de andere kant spelen onbeantwoorde theologische vragen naar de onderbouwing van hun missionaire werk een rol in deze problemen.¹¹ Dit inleidende hoofdstuk brengt de uitdagingen van pioniersplekken in kaart door de theologische onderbouwing van pioniersplekken en de praktische implementatie daarvan te onderzoeken. Vervolgens zal onderzocht worden hoe een hermeneutisch perspectief deze uitdagingen helder en inzichtelijk kan maken en aanzetten kan geven hoe op pioniersplekken kan worden gesproken over God.

1.1 Probleemanalyse pioniersplekken

1.1.1 De pioniersreis als uitgangspunt

Als basis voor het pionieren gaat de Protestantse Kerk Nederland uit van de zogenaamde *pioniersreis* (zie afbeelding 1). Dit model is een vertaling van een theorie, ontwikkeld door de Britse missioloog Michael Moynagh, over gemeentestichting voor niet-kerkelijken: de *serving first journey*.¹² Timo van der Heijden onderzocht in zijn masterscriptie dit model in de Nederlandse context. Zijn onderzoek

⁷ Plaisier, “Visienotie KERK 2025,” 8.

⁸ Deze nieuwe kerkplekken worden door de Protestantse Kerk in Nederland ‘pioniersplekken’ genoemd. In andere kerkstromingen wordt gesproken van ‘kerkplantingen’ en ‘nieuwe gemeentestichting’. In het internationale discours wordt gesproken van ‘Fresh Expressions’.

⁹ “Nota PIONIEREN VERKENNEN vanuit de Protestantse Kerk in Nederland,” Utrecht: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk, 2018, 5. Zie <https://www.lerenpionieren.nl/wp-content/uploads/2017/09/A4-Pionieren-vanuit-de-PKN2018.pdf> (geraadpleegd 17 april 2020).

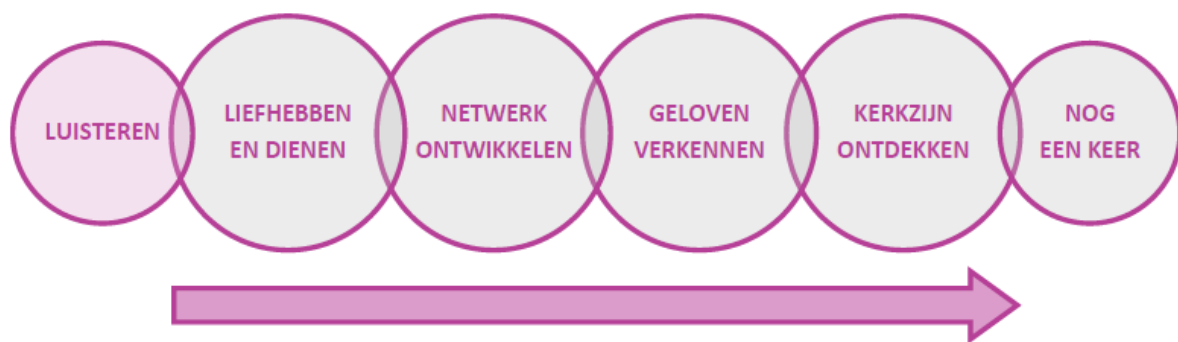
¹⁰ Stefan Paas, “Missional Christian Communities in Conditions of Marginality: On Finding a ‘Missional Existence’ in the Post-Christian West,” in een nog uit te komen artikel, 4. Ook uiteengezet in: Sake Stoppels en N. Dijkstra-Algra, *Back To Basics: 7 cruciale vragen rond missionair kerk-zijn* (Utrecht: Boekencentrum, 2017).

¹¹ Paas, “Missional Christian Communities in Conditions of Marginality,” 5.

¹² Timo van der Heijden. “Nieuwe wijn OF water bij de wijn. Een kritische reflectie op de pioniersreis als model voor gemeentestichting” (Masterscriptie, Vrije Universiteit Amsterdam, 2019), 5-7.

naar zowel de herkomst van het model als de praktische uitwerking ervan geeft een waardevol en bruikbaar totaalbeeld van het model.

Van der Heijden stelt dat de *serving-first journey* van Moynagh op twee punten onderscheidend is ten opzichte van bestaande modellen voor gemeentestichting. Ten eerste heeft dit model volgens hem een holistisch karakter: zowel naastenliefde als evangelisatie worden als opdracht van de kerk gezien. Ten tweede is contextualisering een belangrijk uitgangspunt van het model: de kerk moet zich aanpassen aan de doelgroep in plaats van andersom.¹³ Zo moet volgens Moynagh omgegaan worden met de grote kloof tussen kerk en samenleving, die wordt veroorzaakt door de verschillende manieren waarop betekenis wordt gegeven. Zoals te zien in de afbeelding van het vertaalde model in figuur 1, wordt in verschillende stappen aangesloten bij de context en vervolgens wordt een kerkvorm gezocht die bij die context aan kan sluiten. Dit proces verschilt per plek; het 'reiskarakter' van het model wordt dan ook als metafoor gezien voor het dynamische proces dat een pioniersplek doormaakt.¹⁴

Figuur 1: De pioniersreis

Van der Heijden concludeert dat de interpretatie van de reis per pionier verschilt en er uiteenlopende manieren zijn waarop pioniersplekken in Nederland zich verhouden tot de context.¹⁵ Het model geeft volgens hem geen antwoord op de vraag *hoe* een spreken over God moet worden ingebracht op de pioniersplek. Onderzoek in het pioniersveld is met name gericht op verbetering en ondersteuning van de praktijk.¹⁶

1.1.2 Theologische onderbouwing

Sake Stoppels, lector theologie aan de Christelijke Hogeschool Ede, doet onderzoek naar nieuwe christelijke geloofsgemeenschappen. Net als Paas en Van der Heijden constateert hij dat de theologische motivatie achter praktijken van pioniersplekken vaak onduidelijk blijft, en dan met

¹³ Van der Heijden, "Nieuwe wijn of water bij de wijn," 22-23.

¹⁴ "Nota PIONIEREN VERKENNEN," 10.

¹⁵ Van der Heijden, "Nieuwe wijn of water bij de wijn," 60.

¹⁶ Van der Heijden, "Nieuwe wijn of water bij de wijn," 16.

name de soteriologische en missiologische onderbouwing ervan.¹⁷ Ten eerste staat Stoppels in zijn onderzoek stil bij motieven achter wervend handelen van pioniersplekken. Hij benoemt aan de ene kant de felheid waarmee ‘bekeringsdrang’ jarenlang werd weggezet als onfatsoenlijk, maar aan de andere kant ook de beweging naar een hernieuwde focus op het verlangen naar mensen ‘winnen’ voor het evangelie.¹⁸ In de vertaalslag die de PKN maakt van het model voor *de pioniersreis* valt op dat er veel minder expliciet wordt gewezen op het wervende karakter van de reis en er hierdoor meer ruimte is voor meerdere interpretaties.¹⁹ Dit wordt met name afgeleid uit de vertaling van ‘exploring discipleship’, zoals het in de Engelse versie staat, naar ‘geloven verkennen’, zoals het in het Nederlandse model staat. De Engelse vertaling heeft volgens Stoppels duidelijke associaties met een christendom waar werving het doel is. De Nederlandse vertaling daarentegen kan veel breder geïnterpreteerd kan worden.²⁰

Daarnaast is het volgens hem noodzakelijk dat, wanneer er over God wordt gesproken, hierin een boodschap van redding van de zonde door Jezus’ plaatsvervangende offer klinkt. Het idee van vertrouwen op de genade van God in Jezus wordt volgens Stoppels vandaag de dag vaak verruild voor een focus op het erkennen van fouten en vervolgens de oproep om aan jezelf te blijven werken.²¹ Volgens hem moeten pioniersplekken de boodschap van redding contextualiseren. Daarvoor moet deze wel eerst stevig en helder theologisch worden onderbouwd. Nu is de boodschap van pioniersplekken soms niet expliciet te herleiden tot het evangelie.²²

1.1.3 Een hermeneutisch perspectief

Zowel Van der Heijden als Stoppels concluderen dat een theologische onderbouwing van de praktijken van pioniersplekken wankel is. Daarom agenderen zij soteriologische en missiologische vragen voor een theologische onderbouwing van het spreken over God op pioniersplekken. Dit debat, waar vragen over het verstaan van God in de context van belang zijn, hoeft mijns inziens niet alleen in het klassieke gesprek over soteriologie en missiologie te worden gevoerd. Mijn onderzoek, met de filosofie als gesprekspartner, richt zich op de vraag in hoeverre een hermeneutisch perspectief van waarde kan zijn in dit debat.

Zoals Schaafsma e.a. in hun artikel over het belang van hermeneutische reflectie binnen de theologie concluderen, is hermeneutiek juist in een post-seculiere context onmisbaar.

¹⁷ Stoppels, “Heil zien in missionaire initiatieven,” 11-12.

¹⁸ Stoppels, “Heil zien in missionaire initiatieven,” 26-29.

¹⁹ Stoppels, “Heil zien in missionaire initiatieven,” 30-32.

²⁰ Stoppels, “Heil zien in missionaire initiatieven,” 32.

²¹ Stoppels, “Heil zien in missionaire initiatieven,” 21.

²² Stoppels, “Heil zien in missionaire initiatieven,” 24.

Hermeneutische reflectie analyseert het begrijpen van de traditie, de ander, geloofservaring en het duiden van God in relatie tot mensen en bevraagt hoe begrijpen en verstaan mogelijk zijn in al deze situaties.²³ Telkens is er een kloof die overbrugd moet worden. Bij het verstaan van God lijkt deze kloof wel heel groot. Hoe is verstaan dan mogelijk? Hermeneutiek thematiseert in de theologie echter niet de kloof door te zoeken naar enkel manieren om de kloof te overbruggen, maar wil ook zoeken naar wat deze kloof zegt over verschillende wegen om tot verstaan te komen. En hoe deze verschillende wegen van verstaan kunnen leiden tot een dieper inzicht over verstaan zelf.²⁴

Ook in de theologische onderbouwing van pioniersplekken lijkt er sprake van een kloof waarop hermeneutisch reflecteert kan worden. Vanuit de christelijke theologie is er de overtuiging dat God aanwezig is en zich openbaart. Toch ervaren of horen veel mensen op pioniersplekken weinig tot niets van God. Hoe komt dit? Wat zegt dit over hoe God en de situatie of context worden opgevat? Pioniers willen de context waarin ze spreken goed verstaan, en hun verstaan van God in die context verwoorden. Maar wat als die context God niet lijkt te kennen, en soms zelfs negatief staat tegenover geloof? Hoe kun je daaraan recht doen en toch over God spreken op een manier die mogelijk verstaan kan worden in die context? Reflectie op dit soort hermeneutische vragen kan van waarde zijn in de theologische onderbouwing van praktijken van pioniersplekken. Zo kunnen ze richting geven in het spreken over God op pioniersplekken.

1.1.4 Grenservaringen op pioniersplekken

Waarop zou deze hermeneutische reflectie zich kunnen richten bij concrete praktijken van pioniersplekken? Wanneer Van der Heijden veldonderzoek doet naar de perceptie van *de pioniersreis* door pioniers in Nederland, blijkt dat de pionier met zijn/haar theologische opvattingen de interpretatie van het model in de praktijk sterk kleurt. De theologische opvatting van de pioniers lijkt vervolgens vaak niet goed toepasbaar in de weerbarstige praktijk.²⁵

Uit een onderzoek van Paas en Schoemaker naar ervaringen van pioniers in heel Europa blijken er ook spanningen tussen hun theologische opvatting en de toepasbaarheid op de praktijk. Dit hangt met name samen met de confrontatie met de gebrokenheid in de levens van mensen die betrokken zijn op de pioniersplek. Pioniers geven aan hierdoor twijfel en spirituele worsteling te ervaren, zogenaamde toendraervaringen.²⁶ Vragen over de relevantie van het evangelie in deze complexe situaties zijn hiervan de oorzaak. Toch zijn de pioniers ervan overtuigd dat je moet

²³ Petruschka Schaafsma, Rick Benjamins, Mechteld Jansen en Theo Hetteema, "Vervreemding En Vertrouwen: Over Hermeneutiek En Theologie," *Journal for Theologie and the Study of Religion* 67, no 1 (2013): 7.

²⁴ Schaafsma e.a., "Vervreemding en vertrouwen," 24.

²⁵ Van der Heijden, "Nieuwe wijn of water bij de wijn," 56-57.

²⁶ Stefan Paas and Marry Schoemaker. "Crisis and Resilience among Church Planters in Europe," *Mission studies* 35 (2018): 372-374.

aansluiten bij juist die existentiële ervaringen van mensen. Op die momenten kan volgens hen het werk van Gods Geest zichtbaar worden. Om hun werk vol te houden is het voor de pioniers van belang om het werk als onderdeel van Gods missie te zien, want “uiteindelijk is tot geloven komen afhankelijk van God alleen.”²⁷ De toendraervaringen van de pioniers blijken ook het moment waarop zij een nieuwe vorm van vertrouwen op God op het spoor komen. Paas en Schoemaker concluderen dan ook dat deze crises niet voorkomen hoeven te worden, maar onderdeel zijn van het leven. Dit komt volgens hen ook naar voren in het evangelie, waar juist de gebrokenheid de plek is waar hoop doorheen breekt.²⁸

Een recent kwalitatief onderzoek van Stoppels naar de impact van pionieren op de sociale verbondenheid en geloofsontwikkeling bij deelnemers aan pioniersplekken in Nederland laat zien dat relatief veel respondenten, ten minste zevenentwintig van de tweeënveertig, in hun leven te maken hebben gehad met crises en/of ingrijpende ‘scharniermomenten’.²⁹ Hier werd overigens niet expliciet naar gevraagd, maar in de interviews kwamen deze scharniermomenten duidelijk naar voren. Deze momenten waren voor een meerderheid van de respondenten ook doorslaggevend in het betrokken raken en blijven bij de pioniersplek.³⁰ In hun omgang met mensen die geconfronteerd zijn met ingrijpende situaties geven pioniers aan dat de ruimte om zelf in vrijheid keuzes te maken, centraal staat.³¹ Deelnemers geven aan dat ze deze open geloofsidentiteit van de pioniersplekken positief waarderen.³² Tegelijkertijd zoeken pioniers naar manieren om in deze ruimte ook een christelijk perspectief ‘present’ te stellen en hiermee aan te sluiten bij de ervaringen van de deelnemers. Hierbij wordt door pioniers een verlegenheid ervaren als een direct spreken over God wordt ingebracht. Dit raakt vaak niet aan de ervaring van de deelnemers, ze kunnen zich er niet toe verhouden.

Toch zijn volgens pioniers juist die grenservaringen de plek waar Gods werk zichtbaar kan worden. Hermeneutische reflecties kunnen verhelderend zijn omdat ze een antwoord proberen te vinden op de vraag of en hoe men kan spreken over God zodat aan de ene kant dit raakt aan deze grenservaringen, en aan de andere kant het eigene van het christelijke verhaal kan worden ingebracht. Grenservaringen of scharniermomenten zullen als uitgangspunt worden genomen in de hermeneutische reflectie van dit onderzoek. Een grenservaring wordt gedefinieerd als de ervaring in

²⁷ Paas and Schoemaker, “Crisis and Resilience,” 379.

²⁸ Paas and Schoemaker, “Crisis and Resilience,” 385.

²⁹ Sake Stoppels, “Onderzoeksverslag Impact Pionieren - Sociale verbondenheid en geloofsontwikkeling bij deelnemers aan pioniersplekken,” (Utrecht: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk, februari 2020), 5.

³⁰ Stoppels, “Onderzoeksverslag Impact pionieren,” 9. Als voorbeelden van scharniermomenten worden ziekte, burn-out, ongevallen, sterfte van partner, het afscheid nemen van het werkzame leven door een pensioen of ontslag en het vluchteling-zijn, genoemd.

³¹ Stoppels, “Onderzoeksverslag Impact pionieren,” 19-20.

³² Stoppels, “Onderzoeksverslag Impact pionieren,” 13-15.

het menselijk bestaan met de grens van het mogelijke door een confrontatie met de menselijke onmogelijkheid om een situatie te duiden.

1.1.5 Uitgangspunten hermeneutische reflectie

Bovenstaande theologische verkenningen van theorie en praktijken van pioniersplekken leveren enkele belangrijke uitgangspunten op voor pioniersplekken. Deze zullen in de hermeneutische reflectie als uitgangspunt dienen.

Ten eerste lijkt contextualisering een sleutelbegrip voor praktijken van pioniersplekken; het aansluiten bij de hedendaagse maatschappij is van groot belang. Dit spreekt uit de visienota 2025 van de Protestantse Kerk Nederland en is ook uit het uitgangspunt van het model van de pioniersreis. Maar de theologische onderbouwing en motivatie van de contextualisering zijn vaag en de soteriologische en missiologische vragen die ten grondslag liggen aan deze pioniersreis blijven vaak onbeantwoord of de antwoorden zijn multi-interpretabel. Voor de theologische onderbouwing van de praktijken van pioniersplekken lijkt een hermeneutisch perspectief van waarde.

Ten tweede benadrukken pioniersplekken openheid en vrijheid ten aanzien van het eigen verhaal van de deelnemers, maar tegelijkertijd is dat lastig te waarborgen wanneer het christelijk verhaal wordt ingebracht. Welk verhaal kan er precies verteld worden zonder dat de vrijheid en openheid in gevaar komen? En hoe voorkom je verlegenheid om te spreken over God.

Ten slotte is het opmerkelijk dat veel mensen met zogenaamde grenservaringen naar pioniersplekken komen. Deze grenservaringen zijn voor zowel pioniers als deelnemers van belang, ze worden gezien als het moment waarop Gods werk zichtbaar wordt. Deze grenservaringen zijn ook van invloed op waarom en hoe een spreken over God wordt ingebracht.

1.2 Doel en methode

Door hermeneutisch te reflecteren op contextualisering, openheid en grenservaringen als uitgangspunten van pioniersplekken kan de poging van pioniersplekken om te spreken over God worden doordacht en verhelderd. Dit spreken over God kan op verschillende manieren plaatsvinden. Het kan hierbij gaan om woorden, maar dit onderzoek beschouwt ook andere vormen van communicatie over God.

Dit onderzoek vraagt vervolgens wat het inhoudt om contextualiserend te spreken over God op een pioniersplek waar zowel pioniers als deelnemers te maken hebben met zogenaamde grenservaringen. Welk 'goed nieuws' hebben pioniersplekken te bieden in deze grenservaringen? En op welke manier kan recht gedaan worden aan deze grenservaringen en waarom en hoe kan Gods betrokkenheid juist daar zichtbaar worden?

Deze vragen worden in de volgende hoofdstukken behandeld vanuit het gedachtegoed van Lieven Boeve en Jaspers. Deze denkers, een theoloog en een filosoof kennen beiden een belangrijke

plaats toe aan grenservaringen, in het bijzonder in relatie tot het ontdekken van het transcendente of God. Contextualisering en openheid krijgen ook aandacht in hun denken. Boeve spreekt als theoloog vanuit de christelijke traditie, maar doordenkt die kritisch op haar mogelijk onvanzelfsprekende eigenheid. Daarmee raakt zijn denken aan de kern van het pionieren. Jaspers staat nadrukkelijk niet in één religieuze traditie maar rekent wel degelijk met het transcendente. Omdat daarbij grenservaringen centraal staan is Jaspers voor mijn onderzoeksvraag relevant. Bovendien biedt zijn religieus ongebonden invalshoek mogelijk kaders en taal voor het doordenken van de op de pioniersplek beoogde dialoog met mensen die met christelijk geloof niet vertrouwd zijn. Hun denken vanuit de grenservaring zal vergeleken worden met bestaand onderzoek naar en theologie van pioniersplekken. De notie van grenservaring als verheldering en normering zal vervolgens worden betrokken op de concrete praktijken van de pioniersplek de Kwekerij in Amsterdam.

1.3 Onderzoeksvraag en deelvragen

Vanuit bovenstaande probleemschets van spreken over God op pioniersplekken kom ik tot de volgende onderzoeksvraag:

In hoeverre is de notie van 'grenservaring', zoals uitgewerkt in het gedachtegoed van Jaspers en Boeve, verhelderend in de hermeneutische reflectie op praktijken in pioniersplekken; en biedt dit denken een perspectief voor het spreken over God op pioniersplekken in Nederland?

Deze onderzoeksvraag leidt tot de volgende deelvragen, onderverdeeld in hoofdstukken:

Hoofdstuk 1 Inleiding: theologische verkenning van het spreken over God op pioniersplekken in Nederland

1. Welke theologische en hermeneutische implicaties blijken uit bestaand onderzoek naar het spreken over God op pioniersplekken in Nederland?

Hoofdstuk 2 Grenservaringen in het denken van Lieven Boeve

2a. Hoe kunnen vanuit het gedachtegoed van Boeve grenservaringen worden begrepen, in het bijzonder in relatie tot het transcendente of God?

Hoofdstuk 3 Grenservaringen in het denken van Karl Jaspers

2b. Hoe kunnen vanuit het gedachtegoed van Jaspers grenservaringen worden begrepen, in het bijzonder in relatie tot het transcendente of God?

Hoofdstuk 4 Hermeneutische reflectie op praktijken op pioniersplekken met grenservaringen als uitgangspunt

3. Kunnen de in deelvraag 2 geanalyseerde opvattingen van Jaspers en Boeve in verband worden gebracht met praktijken op pioniersplekken en de hermeneutische reflectie daarop?

4. Welke mogelijkheden bieden bovengenoemde visies op grenservaringen om praktijken van pioniersplekken hermeneutisch te doordenken?

Hoofdstuk 5 Grenservaringen bij de Kwekerij

5. Kan de analyse van praktijken van pioniersplekken in termen van grenservaring ook in verband worden gebracht met concrete praktijken van een bepaalde pioniersplek (De Kwekerij)? En wat levert het op om dat te doen voor de hermeneutische reflectie op hoe op die pioniersplek spreken over God gestalte krijgt?

Hoofdstuk 2 Grenservaringen in het denken van Lieven Boeve

De eerste gesprekspartner in deze hermeneutische reflectie op de rol van grenservaringen in het spreken over God op pioniersplekken, is theoloog Lieven Boeve. Hij introduceert zijn theologische concept van *onderbreking* als een invalshoek voor een recontextualisering van de theologie in de postmoderne context.³³ Dit tweede hoofdstuk belicht met name hoe in zijn theologie contextualisering, openheid en grenservaring naar voren komen. Deze noties, die naar voren kwamen uit de theologische verkenning over het spreken over God op pioniersplekken in hoofdstuk één, worden zo verdiept en kritisch doordacht. Deze theoretische reflectie zal nog niet in verband worden gebracht met de concrete context van een pioniersplek. Daar wordt in hoofdstuk vier bij stilgestaan.

2.1 Recontextualisering van de theologie

Boeve typeert de huidige religieuze situatie in postmodern Europa als een situatie van detraditionalisering, individualisering en pluralisering. Het christendom heeft niet langer een monopolie op het beantwoorden van vragen naar betekenis. Steeds minder mensen hebben een boodschap aan het christelijke verhaal. Individuen construeren hun eigen religieuze identiteit uit een mix van oude en nieuwe religieuze tradities. Zo is er volgens Boeve sprake van een dynamische, multireligieuze maatschappij vol complexiteit en ambiguïteit.³⁴

In de twintigste eeuw werden de religieuze processen in Europa beschreven als secularisatie. De theologie zocht toen volgens Boeve een antwoord in het zogenaamde correlatiedenken, waarbij uitgegaan werd van consensus tussen cultuur en geloof; het christelijk geloof zou antwoorden kunnen geven op levensvragen die in de cultuur leven. In de huidige situatie wordt een theologisch antwoord volgens Boeve gekenmerkt door recontextualisering van het christelijk geloof. In de postmoderne context werkt volgens Boeve het moderne idee van correlatie niet meer; het benadrukken van alleen de continuïteit tussen het christelijke verhaal en de context is niet vruchtbaar. Daarvoor is het verschil tussen de hedendaagse cultuur en het christelijke verhaal te groot. Tegelijkertijd doet een perspectief van alleen discontinuïteit ook geen recht aan de relevantie van het christelijk geloof voor de maatschappelijke context omdat theologie volgens hem wel degelijk iets eigens heeft in te brengen dat kan worden verstaan.³⁵ Het correlatiedenken brengt volgens hem onvoldoende het eigene van het christelijke verhaal aan het licht. In plaats van de

³³ Lieven Boeve, "Religion after Detraditionalization: Christian Faith in A Post-Secular Europa," *Theological Quarterly* 70 (2005): 99.

³⁴ Boeve, "Religion after Detraditionalization," 104-109.

³⁵ Lieven Boeve, "De sacramentele onderbreking van de levensrituelen," in *Levensrituelen en sacramentaliteit*, ed. Lieven Boeve, Stijn Van den Bossche, Gerrit Immink, en Paul Post (Kampen: Gooi en Sticht, 2003), 34-35.

christelijke boodschap als antwoord op actuele vragen vanuit de maatschappij, zoekt Boeve naar een recontextualisering van de theologie, waarop het eigene van het christelijk geloof naar voren kan komen, zonder dat dit direct een antwoord is op actuele vraagstukken. Zo kan er volgens Boeve ruimte ontstaan voor het geloof in een God die zich, als compleet andere, inlaat met de mens.³⁶

2.2 Onderbreking als theologische categorie

Boeve introduceert de theologische categorie van 'onderbreking' als een conceptuele tool om te reflecteren op de relatie tussen geloof/theologie en context. Onderbreking gaat volgens hem over continuïteit én discontinuïteit, waarbij iets wat was, wordt onderbroken en vervolgens op een hernieuwde manier verder gaat.³⁷ De postmoderne pluriformiteit confronteert het christelijk verhaal met zijn grenzen, en bekritiseert de tendens om zich op te sluiten in een eigen waarheid zonder ruimte voor de ander. Deze confrontatie met de postmoderniteit breekt het christelijk verhaal open, waar het zich probeert af te sluiten door stellingen over een absolute waarheid.³⁸ Wanneer onderbreking als een theologische categorie kan worden gezien, is deze confrontatie volgens Boeve geen gevaar, maar een kans voor contextualisering én hernieuwd begrip van het christelijk geloof.

Als theologische categorie gaat onderbreking volgens Boeve over de manier waarop we reflecteren op de relatie tussen God en zijn schepping. God breekt het narratief van mensen en gemeenschappen open, inclusief het narratief over God zelf. Zo begrijpt hij de opstanding van Christus als hét Bijbelse voorbeeld van Gods onderbreking.³⁹ Verwacht werd dat Jezus koning zou worden en de Romeinse overheersing zou afbreken. Wanneer Jezus vervolgens gekruisigd wordt, kan dit worden gezien als discontinuïteit met het narratief. Vervolgens is zijn opstanding de continuïteit van het verhaal, alleen totaal anders dan werd verwacht. Gods onderbreking is volgens Boeve gekoppeld aan Zijn openbaring in een concrete, historische gebeurtenis. De menswording van Christus ziet Boeve als *de* manier waarop de goddelijke waarheid zich openbaart in een concrete, historische gebeurtenis. Dit laat volgens hem zien dat een concrete gebeurtenis de openbaring van God hier en nu mogelijk maakt. Dit ziet Boeve als een hermeneutische sleutel voor christenen om Gods openbaring in de huidige realiteit te lokaliseren.⁴⁰

³⁶ Lieven Boeve, Stijn Van den Bossche, Gerrit Immink, en Paul Post "Inleiding," in *Levensrituelen en sacramentaliteit*, ed. Lieven Boeve, Stijn Van den Bossche, Gerrit Immink, en Paul Post (Kampen: Gooi en Sticht, 2003), 8.

³⁷ Boeve, "Religion after Detraditionalization," 113-114.

³⁸ Boeve, "Religion after Detraditionalization," 119.

³⁹ Boeve, "Religion after Detraditionalization," 121.

⁴⁰ Lieven Boeve, "Resurrection – Interruption – Transformation: Incarnation as Hermeneutical Strategy," *Theological Studies* 67 (2006): 806.

2.3 Interreligieuze communicatie

In de context van een multireligieus Europa kan de confrontatie met de ander volgens Boeve worden gezien als een plek waar God onderbreekt. Zo is interreligieuze communicatie niet alleen een contextuele mogelijkheid om het gesprek met de ander aan te gaan, maar ook een theologische mogelijkheid om in gesprek met de ander onderbroken te worden door God.⁴¹ Boeve zet zich dan ook af tegen de universaliserende tendensen van het christendom, waarbij het christendom zichzelf presenteert als hét grote verhaal waarin alle andere verhalen van de geschiedenis passen.⁴² Dan is er geen ruimte meer voor een gelijkwaardig gesprek met de ander. Boeve beschrijft een nieuwe vorm van inclusivisme om de relatie tussen het christendom en andere levensovertuigingen te beschrijven. Hierbij heeft hij een verhouding voor ogen waarbij de particulariteit van het christelijk geloof kan worden ingebracht in de dialoog zonder universaliserende tendensen. Zo kan er dus een open gesprek ontstaan, met ruimte voor overtuigingen van alle deelnemers van het gesprek, maar bovenal met ruimte voor openbaring van God.⁴³

Anderzijds draagt een onderbreking ook bij aan de ontdekking van de particulariteit van het christelijke verhaal, waardoor duidelijk wordt waar dit verhaal verschilt met de verhalen van de samenleving van nu. Zo kan het christelijke verhaal ook de huidige context onderbreken.⁴⁴ Re-contextualiseren gaat volgens Boeve dus niet over de vertaalslag van de christelijke boodschap naar de cultuur, waar het contextualiseren van de correlatietheologie zich volgens hem op richt. Het gaat om een zich verhouden tot de God van liefde die levensverhalen voedt en onderbreekt, maar hierin niet te vangen is.⁴⁵

2.4 Onderbrekende liefde

In zijn onderzoek naar de postmoderne filosoof Lyotard zoekt Boeve naar mogelijkheden om te vermijden dat het christelijk verhaal van de liefde een groot, gesloten verhaal wordt.⁴⁶ Lyotard bekritiseert moderne grote verhalen, omdat daarin universalistische, cognitieve claims met totalitaire kracht gemaakt worden. Zo zouden deze verhalen door iedereen worden gezien als een complete representatie van de wereld zoals deze is.⁴⁷ In zo'n modern, groot verhaal is er volgens Lyotard geen ruimte voor de onderbreking door de ander, de *differend*. Deze wordt *of* opgenomen in

⁴¹ Boeve, "Religion after Detraditionalization," 122.

⁴² Boeve, "Incarnation as Hermeneutical Strategy," 801.

⁴³ Boeve, "Incarnation as Hermeneutical Strategy," 804.

⁴⁴ Boeve, "De sacramentele onderbreking van de levensrituelen," 47-48.

⁴⁵ Boeve, "De sacramentele onderbreking van de levensrituelen," 49-50.

⁴⁶ Lieven Boeve. "Voorbij het grote verhaal van de liefde, theologie uitgedaagd door J.-F. Lyotard," *Tijdschrift voor theologie* 56: 4 (2016): 351.

⁴⁷ Boeve, "Voorbij het grote verhaal van de liefde," 355.

het verhaal of buitengesloten.⁴⁸ Ook het christelijke verhaal over een liefdevolle God is volgens Lyotard zo'n groot verhaal omdat het een perspectief is wat gebeurtenissen in een bepaalde richting uitlegt. Zo worden bijvoorbeeld gebeurtenissen in de geschiedenis verklaard en gerechtvaardigd vanuit het eschatologische doel om lief te hebben, terwijl dit volgens hem geen recht doet aan deze gebeurtenissen.⁴⁹

Boeve schetst hoe een theologie van onderbreking dit moderne, gesloten christelijke verhaal van liefde kan openbreken. Hij beschrijft hoe het joods-christelijke verhaal telkens wordt onderbroken door de woorden en daden van Jezus. Hij schetst de onderbrekende liefde als een manier om te begrijpen hoe God zich tot de geschiedenis verhoudt.⁵⁰ Met 'onderbrekende liefde' doelt Boeve dan niet op één perspectief van waaruit alles uitgelegd kan worden, maar juist hoe een onderbrekende liefde het perspectief compleet kan veranderen. Ook bij Lyotard vindt Boeve ruimte voor een onderbrekende liefde die het sluiten van het christelijk verhaal kan tegengaan. Zo legt hij Lyotards notie van *differend* uit als Gods genade die als een onderbrekende gebeurtenis het christelijk verhaal van binnenuit onderbreekt. Hierdoor komt er ruimte voor een ander perspectief en kan Gods liefde vernieuwend doorbreken.⁵¹

2.5 Continuïteit op de grens

Een moment van continuïteit tussen het christelijk verhaal en de post-seculiere cultuur observeert Boeve in de zogenaamde apocalyptische tendensen. In de cultuur ziet hij een fascinatie voor menselijke limieten. Een hang naar de confrontatie met dingen die buiten het menselijke controleveld liggen leidt tot een gevoel van vervreemding.⁵² Dit gevoel wordt bijvoorbeeld opgeroepen door epische films en series met surrealistische beelden over de eindtijd. Waar in de huidige cultuur telkens weer wordt gezocht naar de grens en nieuwe impulsen, lijkt dit apocalyptische element in het christelijk verhaal tegenwoordig steeds meer naar de achtergrond te zijn gedwongen. Juist in het christendom gaat het volgens Boeve om confrontaties met de menselijke eindigheid. Volgens Boeve gaan moderne ideologieën vaak uit van een succesverhaal om tot een logisch afgerond verhaal te komen over deze menselijke eindigheid. Zwakkeren en slachtoffers trekken hierbij vaak aan het kortste eind. En dit is precies het punt waarop volgens Boeve de

⁴⁸ Boeve, "Voorbij het grote verhaal van de liefde," 354.

⁴⁹ Boeve, "Voorbij het grote verhaal van de liefde," 357.

⁵⁰ Boeve, "Voorbij het grote verhaal van de liefde," 360-361.

⁵¹ Boeve, "Voorbij het grote verhaal van de liefde," 362-363.

⁵² Lieven Boeve, "God Interrupts History: Apocalypticism as an Indispensable Theological Conceptual Strategy," *Louvain Studies* 26 (2001):197-199.

particulariteit van het christendom naar voren komt. Juist in de gebrokenheid van het bestaan, openbaart God zich dus zonder dat er een 'happy end' is.⁵³

Op dit punt wordt Boeve normerend en beschrijft hij hoe juist christenen op die plekken zouden moeten zijn waar het wringt, waar slachtoffers worstelen. In die particuliere situaties kan Gods openbaring plaatsvinden in het hier en nu. Het is volgens hem dan ook de taak van de kerk om de postmoderne maatschappij eraan te herinneren dat de menselijke geschiedenis ook lijden kent, onrechtvaardigheid en gebrokenheid. En precies deze realisatie opent volgens hem het menselijk narratief voor Gods onderbreking in de geschiedenis.⁵⁴

2.6 Besluit

Hierboven is de gedachtegang van Boeve weergegeven. Wanneer we die vanuit onze drie focuspunten – contextualisering, openheid en grenservaring – analyseren, kunnen we het volgende concluderen. Op het gebied van contextualisering pleit Boeve voor recontextualisering van de theologie met ruimte voor continuïteit en discontinuïteit. Hij ziet de notie van Gods onderbreking als de conceptuele *tool* om te reflecteren op zowel de confrontatie met andersdenkenden als de ervaring met God op de grens. Hierin pleit hij radicaal voor een open christelijk verhaal met ruimte voor de ander. In de gelijkwaardige ontmoeting met de ander is er namelijk ruimte voor verschillende perspectieven en blijven verhalen open. Op het gebied van grenservaringen wijst Boeve op de fascinatie voor de grens als een moment van continuïteit tussen de hedendaagse cultuur en het christelijk verhaal. Volgens Boeve wordt op dit punt te weinig het eigene van het christelijk verhaal ingebracht. In hoofdstuk vier zullen bovenstaande implicaties voor pioniersplekken verder worden uitgewerkt en zal zijn benadering worden geconcretiseerd. Zo wordt gewogen wat zijn benadering te zeggen heeft voor de context van pioniersplekken.

⁵³ Boeve, "God Interrupts History," 215-216.

⁵⁴ Boeve, "God interrupts History," 209-211.

Hoofdstuk 3 Grenservaringen in het denken van Karl Jaspers

In het vorige hoofdstuk stond de theoloog Lieven Boeve met zijn theologische concept van onderbreking centraal. In de zoektocht naar een hermeneutisch perspectief op de praktijken van pioniersplekken is nu filosoof Karl Jaspers de gesprekspartner. Zijn filosofie wordt gekenmerkt door de uitwerking van het concept van *Grenzsituationen* waarin de mens tot een bepaalde zelfverwerkelijking kan komen. Net als hoofdstuk twee verdiept en bekritiseert dit hoofdstuk de noties contextualisering, openheid en grenservaring, nu vanuit het gedachtegoed van Jaspers.⁵⁵ Hoofdstuk vier zal met behulp van Boeve en Jaspers kritische hermeneutische vragen stellen aan praktijken van pioniersplekken. Zo wordt hun visie geconcretiseerd en kunnen deze bijdragen aan het hermeneutisch doordenken van praktijken van pioniersplekken en hoe daar gesproken wordt over God.

3.1 Bestaan in ervaringen

Karl Jaspers ziet het als de taak van de filosofie om te reflecteren op het bestaan en daardoor tot een dieper verstaan ervan te komen. Dit noemt hij het worden van *Existenz*. Omdat een reflectie altijd een betrekking heeft tot een particuliere gebeurtenis, is het volgens Jaspers niet mogelijk om tot absolute inzichten te komen, die toepasbaar zijn op elke situatie. In Jaspers' filosofie zijn particuliere ervaringen van een individu dan ook cruciaal. Alles in het bestaan wat object van het denken is, staat volgens hem in een bepaalde tijd en ruimte. De zichtbare werkelijkheid is dus particulier en kan niet conceptueel door iedereen als hetzelfde begrepen worden.

Bestaan betekent volgens Jaspers het zijn in situaties.⁵⁶ Situaties kun je zelf creëren en beïnvloeden, maar er zijn ook onveranderbare situaties waaraan je niet kunt ontkomen. Die situaties noemt hij grenssituaties.⁵⁷ Het zijn situaties waarin je stuit op de grenzen van het menselijke kennen en kunnen.⁵⁸ Hij noemt vier specifieke voorbeelden: dood, lijden, schuld en strijd. Jaspers beschrijft ze als een muur waar je onontkoombaar op af rent en tegenaan botst, maar op deze muur kun je ook weer verder bouwen.⁵⁹ De grens is voor Jaspers dus niet het eindpunt, maar de grens heeft de

⁵⁵ De weergave van Jaspers wordt gedaan aan de hand van zijn eigen werk, aan de hand van werken die zijn filosofie analyseren en bekritisieren, en aan de hand van Jaspers' eigen reactie op de kritiek die hij heeft gekregen.

⁵⁶ Karl Jaspers, "Chapter 7: Boundary situations," In *Philosophy, volume 2*, trans. E. B. Ashton. (Chicago: University of Chicago Press, 1969–1971), 182.

⁵⁷ Jaspers, "Chapter 7: Boundary situations," 183.

⁵⁸ Thornhill, Chris and Miron, Ronny, "Karl Jaspers," In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. : Edward N. Zalta (Spring 2020 edition). Zie <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/jaspers/>.

⁵⁹ Jaspers, "Chapter 7: Boundary situations," 183.

mogelijkheid van verschijning van iets anders in zich, iets wat aan dit eindige bestaan voorbijgaat. Het wijst op het transcendente, maar dit is niet bewust te vatten.⁶⁰

3.2 Grenservaringen aangaan

Volgens Jaspers kun je deze grenssituaties negeren: ervoor kiezen om wat zich voordoet te laten gebeuren zonder er iets mee te doen. Maar je kunt ze ook met open ogen binnengaan. Door het doorleven van de grenssituaties komt er een proces op gang in de richting van het worden van *Existenz*. Zo ontstaan er ervaringen van en daardoor inzichten over transcendentie.⁶¹ Je leeft dan in een zekere dualiteit waarin je aan de ene kant leeft in het objectiveerbare bestaan, in de immanentie, en aan de andere kant iets ervaart van de transcendentie, terwijl dit niet objectief valt uit te drukken.⁶² Woorden kunnen volgens hem niet volledig recht doen aan de transcendente ervaring.

Maar de situatie na het krijgen van zo'n inzicht is altijd tijdelijk. Het leven in de particulariteit van de geschiedenis, waar zich telkens weer nieuwe gebeurtenissen voordoen, maakt het onmogelijk om constant, zoals Jaspers dat noemt, 'filosofisch' te leven. En precies dit is ook weer een grenservaring; de ervaring dat je onmogelijk volledig inzicht kunt hebben. Op dit punt vindt er dan een verdieping van de grenservaring plaats. Toch moet de mens volgens Jaspers het onmogelijke willen en de grenservaring aangaan. Het is dan wel nooit mogelijk om de grenservaring volledig aan te gaan en universeel inzicht te krijgen, maar toch brengt een poging je tot diepere inzichten.

3.3 Essentiële vrijheid

Dit eindeloze proces van het worden van *Existenz* door het aangaan van grenservaringen veronderstelt volgens Jaspers vrijheid. Alleen in vrijheid kan men met open ogen een grenservaring aangaan. Jaspers probeert zich dan ook verre te houden van systematische duidingen van de werkelijkheid; deze beknootten de vrijheid om een grenservaring te proberen te vatten. Volgens Jaspers worden alle verschillende universalistische systemen omvat door *das Umgreifende*. Dit stijgt uit boven de verdeling tussen subject en object. Grenservaringen confronteren de mensen met vragen die universalistische systemen relativeren en hierdoor iets blootleggen van *das Umgreifende*. Dit kan niet worden teruggebracht tot object van het denken, omdat het gebied van transcendentie volgens Jaspers alleen met symbolen kan worden benaderd.⁶³ Door middel van zogenaamde *Chiffren*

⁶⁰ Jaspers, "Chapter 7: Boundary situations," 184.

⁶¹ K. Hoffman, "The basic concepts of Jaspers' philosophy," in *The philosophy of Karl Jaspers*, ed. Paul. A. Schlipp (New York: Tudor Publishing Company, 1957), 101.

⁶² Jaspers, "Chapter 7: Boundary situations," 183.

⁶³ Hoffman, "The basic concepts of Jaspers' philosophy," 107.

is het voor Jaspers mogelijk om te denken en te spreken over transcendentie. De verschillende waarheidssystemen, die hij ziet als *Chiffren* zijn dan ook allemaal even belangrijk.⁶⁴ Het doel van filosofie is niet om één gesloten systeem te formuleren, maar juist om uit te breken uit gesloten systemen.⁶⁵

Om in vrijheid over de grenzen van het menselijke bewustzijn heen te gaan, is de communicatie met andere mensen volgens Jaspers essentieel. Juist in de communicatie met anderen kom je achter de grenzen van je eigen vooronderstellingen. Het worden van *Existenz* is volgens hem alleen mogelijk door deelname aan de dialoog. Tegelijkertijd blijven transcendentie ideeën geleefde kennis en zijn ze niet te objectiveren. De realiteit kan dus alleen maar worden ervaren door een individu en dit valt niet volledig in taal te vatten, maar de communicatie hierover is wel essentieel om in vrijheid over de grenzen van het bewustzijn heen te gaan en zo dus grenservaringen echt aan te gaan. Deze communicatie kan alleen nooit objectiverend zijn, maar zal altijd door middel van *Chiffren* zijn. In deze communicatie is een dubbele vertaalslag nodig, waarbij de grenservaring eerst wordt vertaald naar universele taal en vervolgens van deze universele taal naar de ervaring van een individu.⁶⁶

3.4 De rol van geloof en religie

Jaspers' notie van *das Umgreifende* en het worden van *Existenz* waarbij je iets ontdekt van transcendentie, lijken wegen te openen naar het bestaan van een God. Toch kan Jaspers niet zomaar worden beschreven als een religieus filosoof.⁶⁷ Zijn moeite met universalistische systemen resulteerde ook in het ontkennen van een objectief te vatten religieuze waarheid. Hij zet zich af tegen elke vorm van orthodoxie en pleit voor een absolute vrijheid voor de interpretatie van het transcendentie. Toch heeft filosofie volgens hem alles met geloven te maken. Ware filosofie wordt volgens hem gevoed door geloof in een diepere betekenis van het menselijk bestaan, tegelijkertijd betekent dit filosofische geloof ook dat wordt geaccepteerd dat kennis van het transcendentie altijd relatief en incompleet is. Ware filosofie wordt dan ook volgens hem gekenmerkt door het uitstijgen boven de dialectiek tussen secularisatie aan de ene kant en religie aan de andere kant. Deze twee moeten niet als de enige twee opties tegenover elkaar worden gezet, maar beide worden zowel omvat als gerelativeerd.⁶⁸

⁶⁴ Hoffman, "The basic concepts of Jaspers' philosophy," 109.

⁶⁵ Hoffman, "The basic concepts of Jaspers' philosophy," 111.

⁶⁶ E. Latzel. "The concept of 'ultimate situation' in Jaspers' philosophy," In: Paul A. Schilpp (Ed.), *The philosophy of Karl Jaspers*. (New York: Tudor Publishing Company, 1957), 180-181.

⁶⁷ Thornhill, Chris and Miron, Ronny, "Karl Jaspers".

⁶⁸ Karl Jaspers, *Philosophical Faith and Revelation*, trans. E.B. Ashton, (London: Collins, 1967), 324-325.

In zijn boek *Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung* schrijft Jaspers uitvoerig over openbaring.⁶⁹ Hij beschrijft het als de ervaring met een niet waarneembare werkelijkheid die zich aan de mens voordoet, afkomstig van een andere bron. Toch gelooft hij niet in de mogelijkheid van openbaring als bron van inzicht. Het ervaren en doorleven van grenssituaties gebeurt juist zonder openbaring.⁷⁰ Toch wil hij het geloof in openbaring wel serieus nemen, omdat hij het ziet als een *Chiffre*, als de symbolische benadering van het transcendente. Dit is geen objectief feit, maar een visie of een interpretatie, die niet gegeneraliseerd kan worden.⁷¹

Met name het feit dat Jaspers niet getuigt van een levende God die zichzelf openbaart, terwijl hij wel spreekt over God als de realiteit achter alle mythes en religieuze mogelijkheden, is bekritiseerd. In Jaspers' eigen reactie op deze kritiek probeert hij zichzelf te verhelderen. Hij legt uit dat er inderdaad een realiteit is achter alle mythes en religieuze mogelijkheden, *das Umgreifende* of God, deze valt alleen niet te universaliseren. Volgens Jaspers spreekt God niet in een specifieke tijd of ruimte, maar overal, op een indirecte en dubbelzinnige manier. God is verborgen. Toch openbaart *das Umgreifende* of God zich wel, alleen op een manier die niet bevestigd of ontkend kan worden, de openbaring kan niet worden geüniversaliseerd.⁷²

Filosofie heeft volgens Jaspers als doel waarheid te vinden. Tegelijkertijd is het inherent aan filosoferen dat er geen 'juiste' wijze is om de wereld begrijpen, er is geen absoluut perspectief. In het filosoferen ben je altijd onderweg. Toch zullen volgens Jaspers uiteindelijke alle goede, filosofische geloofswegen leiden naar *das Umgreifende*. Daarom moeten alle wegen en aanwijzingen ook oprecht worden behandeld omdat deze een *Chiffre* van *das Umgreifende* zijn.⁷³

3.5 Besluit

Hierboven zijn relevante elementen van Jaspers' filosofie weergegeven. Wanneer we deze vanuit de drie focuspunten – grenservaring, openheid en contextualisering – analyseren, kunnen we het volgende concluderen: Jaspers blijkt een grondige doordinking van de notie grenservaring te bieden. Met name de manier waarop in zijn denken een grenservaring wordt verbonden met inzicht verwerven in transcendentie is interessant voor de bespreking van grenservaringen op pioniersplekken waar men tot een verstaan van God wil komen. Ook de focus op openheid is van belang in Jaspers' filosofie. Het is de taak van de filosofie om uit te breken uit universalistische

⁶⁹ Dit boek is gelezen in de Engelse vertaling: *Philosophical Faith and Revelation*, trans. E.B. Ashton, London: Collins, 1967.

⁷⁰ Jaspers, *Philosophical Faith and Revelation*, 8.

⁷¹ Jaspers, *Philosophical Faith and Revelation*, 92.

⁷² Paul. A. Schilpp, *The philosophy of Karl Jaspers, Library of Living Philosophers* (La Salle Illinois: Open Court Publishing Company 19812, first edition 1957), 777-784.

⁷³ Jaspers, *Philosophical Faith and Revelation*, 317.

systemen. Contextualisering bij pioniersplekken gaat uit van een waarheid vanuit een traditie die vertaald kan worden naar een andere context. Jaspers stelt kritische vragen bij het vastpinnen op een waarheid vanuit een bepaalde traditie. Dit beknot zijns inziens de vrijheid die nodig is om door een grenservaring inzicht in transcendentie te krijgen. Met behulp van zijn kritische vragen kan de praktijk van een pioniersplek, die zich wel verbindt met een traditie, worden bevraagd en de op de pioniersplekken aangetroffen pluraliteit aan uitwerkingen van de traditie wellicht beter worden begrepen. In onderscheid van Jaspers kan dan vervolgens worden gevraagd wat de eigenheid van het omgaan met grenservaringen vanuit de christelijke traditie zou kunnen zijn. In het volgende hoofdstuk worden de hermeneutische vragen die naar voren kwamen uit de theologische verkenning van praktijken van pioniersplekken met Boeve en Jaspers in gesprek gebracht.

Hoofdstuk 4 Hermeneutische reflectie op praktijken in pioniersplekken met grenservaringen als uitgangspunt

In dit vierde hoofdstuk staan de hermeneutische vragen centraal die opkwamen uit de theologische verkenning van pioniersplekken in hoofdstuk één. Deze worden in gesprek gebracht met het denken van Boeve en Jaspers, zoals uitgewerkt in hoofdstuk twee en drie.⁷⁴ Zo wordt onderzocht hoe de notie van grenservaring in de hermeneutische reflectie op praktijken van pioniersplekken verhelderend is en richting kan geven aan het spreken over God op deze plekken. Vervolgens wordt deze hermeneutische reflectie in gesprek gebracht met bestaande theologische doordenkingen van pioniersplekken, geschetst in een uitgebreid onderzoek van Phillip Roger Wall.⁷⁵ Boeve en Jaspers spreken over mens zijn en menselijke grenservaringen op abstracte wijze in gesprek met theologie en filosofie en niet met het oog op het verhelderen van praktijken zoals die van pionieren. Dit maakt het spannend om hun denken te relateren aan concrete praktijken van pioniersplekken. Elke keer zal verantwoord moeten worden waarom hun denken aanzetten geeft tot verheldering van en richting in het spreken over God op pioniersplekken.

De theologische verkenning van theorie en praktijken van pioniersplekken in hoofdstuk één, bracht kritische vragen naar voren wat betreft het spreken over God op pioniersplekken. Want hoe kan een pioniersplek in de hedendaagse context spreken over God, zodat het recht doet en raakt aan de ervaringen van de doelgroep en tegelijkertijd het eigene van de boodschap naar voren komt? We zullen nu kijken hoe we vanuit het gedachtegoed van Boeve en Jaspers deze hermeneutische vragen kunnen verdiepen en uitwerken.

4.1 Contextualisering als uitgangspunt

Lieven Boeve pleit voor recontextualisering van de theologie. Hij beargumenteert dat in de dynamische, multireligieuze maatschappij sprake is van zowel continuïteit als discontinuïteit tussen de cultuur en de christelijke traditie. Boeve is kritisch op theologie die zoekt naar consensus tussen cultuur en geloof. Dit zou moeten worden vervangen door openheid en vrijheid om ruimte te creëren voor het eigene van zowel de christelijke traditie als de context.

Ook pioniersplekken lijken uit te gaan van een sterk consensusdenken. Door te contextualiseren willen ze aansluiten bij de doelgroep. Boeves kritische visie op een theologie van

⁷⁴ Omwille van de beperkte omvang van deze thesis wordt geen uitgebreide vergelijking tussen het gedachtegoed van Boeve en Jaspers gemaakt. In het toepassen van hun gedachtegoed op de pionierscontext zullen overeenkomsten en verschillen wel degelijk aan bod komen, maar dus wel in relatie tot die pionierscontext.

⁷⁵ Wall, Philip R. "Salvation and the School of Christ: A theological-ethnographic exploration of the relationship between soteriology, missiology and pedagogy in fresh expressions of church" (Thesis, King's College London, 2014).

consensus bevraagt dit uitgangspunt. Gaan pioniersplekken niet te veel uit van een continuïteit tussen de boodschap die ze willen brengen aan de ene kant en de vragen van de context waarin ze zich bewegen aan de andere kant? In de poging van pioniersplekken om consensus met de context te zoeken, ervaren ze verlegenheid om te spreken over God; hun boodschap lijkt niet aan te sluiten bij de context. Die ervaring van afstand en verlegenheid om te spreken over God kan te maken hebben met een te veel op zoek te zijn naar continuïteit.

Volgens Boeve ligt de grote uitdaging voor de theologie in het zoeken naar de particuliere boodschap van het christelijke verhaal in de postreligieuze context van vandaag. Ook pioniersplekken zoeken naar welke boodschap ze willen brengen. De roep om een theologisch debat over soteriologische en missiologische onderbouwing laat dit zien. Toch is Boeve niet zozeer bezig met het zoeken naar soteriologie of missiologie als theologische onderbouwing voor het uitdragen van de christelijke boodschap. Volgens hem gaat het om een verhouding tot de God van liefde die levensverhalen van mensen voedt en onderbreekt. Hij ontwerpt een theologie van onderbreking om dit verder uit te werken. Kort gezegd staat bij hem Gods openbaring, als onderbreking van levensverhalen van mensen, centraal. Hiervoor is een expliciete openheid van deze verhalen nodig; anders is er geen ruimte voor Gods onderbreking. Volgens Boeve moeten mensen hun leven open hebben staan voor Gods onderbreking,

Ook in de verkenning van pioniersplekken kwamen deze onderbrekingen van God naar voren in grenservaringen van zowel pioniers als deelnemers. Juist in de openheid, waar ruimte is om grenservaringen aan te gaan, kan volgens de pioniers Gods openbaring zichtbaar worden.

4.2 De hermeneutische kloof als grenservaring

Met behulp van Boeve kunnen we de focus op contextualiseren op pioniersplekken en de grenservaringen die hier voorkomen verder theologisch doordenken. Een zoektocht naar consensus met de context lijkt geen vruchtbare bodem voor de particuliere boodschap van het christelijk verhaal; er moet oog zijn voor het vervreemdende moment in het spreken over God in de huidige context. Wanneer een pioniersplek zich volledig naar de doelgroep toe beweegt en zich focust op consensus, stap je over de kloof van verschil heen. En juist wanneer deze kloof wordt ervaren, veroorzaakt door het verschil, kan er pijn bloot worden gelegd en kan verlangen ontstaan naar een perspectief op die pijn. Volgens Boeve kan er verlangen ontstaan naar God daar waar het schuurt en waar lijden is. Juist in de ervaring van de andersheid tussen aan de ene kant de context en aan de andere kant een christelijke boodschap, kan er een verlangen naar een nieuw perspectief ontstaan. Een open christelijk verhaal kan dit nieuwe perspectief bieden.

Waar dit onderzoek in eerste instantie zocht naar een verheldering van hoe recht wordt gedaan aan grenservaringen en gesproken wordt over God zodat het raakt aan deze grenservaringen, brengt de reflectie op grenservaringen een nieuw inzicht naar voren. Vanuit het gedachtegoed van Boeve kwam naar voren dat door de botsing met een ander perspectief pijn kan ontstaan waardoor er ruimte kan ontstaan voor Gods onderbreking. Als je met dit inzicht kijkt naar pioniersplekken, kunnen pioniersplekken dus ook een vindplaats van nieuwe inzichten, misschien ook wel over God, doordat die kloof hier duidelijk wordt. Deze verheldering zorgt voor een ander perspectief op de verlegenheid van pioniers als zij proberen te spreken over God. Eerst werd het gezien als een probleem dat opgelost moest worden, maar door te reflecteren op grenservaringen wordt duidelijk dat de verlegenheid juist ook een vindplaats kan zijn van nieuwe inzichten. De hermeneutische kloof die eerst als probleem werd gezien, wordt nu gezien als een grenservaring waardoor dieper inzicht kan worden verkregen. Vanuit het denken van Boeve kan dan gezegd worden dat deze confrontatie met een ander perspectief ruimte geeft aan de mogelijkheid van Gods onderbreking. Om bovenstaande gedachtelijn uit te werken, wordt nu vanuit het gedachtegoed van Jaspers stilgestaan bij grenservaringen.

4.3 Grenservaringen in vrijheid

In de filosofie van Karl Jaspers zijn grenservaringen cruciaal voor het verkrijgen van een dieper inzicht in transcendentie. Zijn omschrijving van een grenservaring doet denken aan de grenservaringen van zowel pioniers als deelnemers die opvallend vaak naar voren kwamen in de literatuur die in hoofdstuk één is geanalyseerd. Zijn grondige doordenking van grenservaringen kan kritisch in gesprek worden gebracht met grenservaringen en de omgang daarmee bij pioniersplekken.

Jaspers stelt kritische vragen bij het duiden van grenservaringen vanuit een bepaalde, als 'waar' geclaimde traditie. Dit beknot namelijk de vrijheid die nodig is om door een grenservaring inzicht in transcendentie te krijgen. Wanneer een pioniersplek zich verbindt met een traditie die universele waarheidsclaims doet, komt vanuit het gedachtegoed van Jaspers de vraag naar voren of er door deze verbinding nog wel voldoende vrijheid is om inzicht te krijgen. De verbinding met een gesloten verhaal maakt het volgens Jaspers onmogelijk inzicht te krijgen in transcendentie. Dit denken van Jaspers over vrijheid geeft aanzetten om een omgang met de grenservaringen op pioniersplekken verder te doordenken. Doet die omgang wel recht aan de ervaringen van mensen én aan de ongrijpbaarheid van *das Umgreifende* of God? De vraag komt op of er op pioniersplekken niet te universaliserend wordt gesproken over grenservaringen en de relatie tot God. Volgens Jaspers kun je niet op universele, bevestigende wijze spreken over God als realiteit achter alle mogelijkheden. God spreekt volgens hem namelijk niet in een specifieke tijd of ruimte, maar enkel op een indirecte,

dubbelzinnige manier. Hiermee stelt Jaspers de vraag naar het spreken over God op pioniersplekken op scherp: kan dat spreken wel raken aan ieders particuliere ervaring?

Jaspers' denken over grenservaringen maakt dus enerzijds duidelijk dat deze gezien kunnen worden als vindplaats voor dieper inzicht in het transcendente. Ook dit zorgt ervoor dat het belangrijk is grenservaringen op pioniersplekken niet uit de weg te gaan, maar misschien zelfs op te zoeken. Anderzijds komt een specifieke omgang met grenservaringen vanuit Jaspers' werk naar voren. Om recht te doen aan een grenservaring is het volgens hem van belang dat iemand hier in vrijheid op kan reflecteren. Een universaliserend, gesloten verhaal dat de grenservaring al duidt en uitlegt heeft volgens hem tot gevolg dat mensen de duiding van de grenservaring uit de weg gaan. Een open perspectief, wat naar voren komt in een dialoog, kan juist weer bijdragen aan het aangaan van de grenservaring en het tot dieper inzicht komen. Dit noemt Jaspers het communiceren in *Chriffren*, wat symbolen zijn die iets zeggen over het transcendente, maar dit nooit helemaal kunnen omvatten.

Ook Boeve spreekt zich uit tegen een universeel, gesloten christelijk verhaal. Toch is het volgens Boeve wel mogelijk om te spreken over een historische openbaring van God. We gaan terug naar zijn visie en verkennen wat die kan betekenen voor een spreken over God op een pioniersplek dat raakt aan grenservaringen, zowel grenservaringen die mensen hebben gehad voor of op het moment dat ze in aanraking komen met een pioniersplek, alsook de grenservaringen die ontstaan door de botsing tussen de context en een christelijk perspectief.

4.4 Grenservaring: plek voor Gods openbaring?

Boeve beschrijft het belang van een open christelijk verhaal zonder universaliserende tendensen. Dit is mogelijk omdat God volgens hem een onderbrekende God is, die zich openbaart in een specifieke tijd en ruimte. God openbaart zich in particuliere situaties; deze openbaringen zijn dus niet universeel. Toch leidt dit volgens Boeve niet tot relativering. Voor een individu maken deze ervaringen het mogelijk om het eigene van het christelijk verhaal te ontdekken voor het eigen leven. Juist zonder universaliserende claims te maken, doe je recht aan de particuliere ervaringen. Tegelijkertijd is het ontbreken van universele claims volgens hem geen argument voor het niet objectieve bestaan van God; hier kan alleen niet alomvattend, voor één uitleg vatbaar, over worden gesproken.

Door weg te blijven van universaliserende claims blijft er ruimte voor particuliere ervaringen met de objectieve waarheid, zonder dat dit voor ieder individu op dezelfde wijze uitgelegd hoeft te worden. Dit betekent niet dat er geen claims zijn over waarheid, maar wel dat deze particulier zijn. Het feit dat God volgens Boeve een God is die zich openbaart in particuliere situaties, theologisch

onderbouwd door de incarnatie, geeft grond om waarde te hechten aan particuliere ervaringen. Zo wordt onderbouwd dat waarheid in particuliere ervaringen naar voren kan komen maar deze waarheid is niet voor iedereen hetzelfde en kan niet geüniversaliseerd worden.

Deze focus op particulariteit zonder te vervallen tot relativering lijkt een uitgangspunt dat ook toepasbaar is in de concrete praktijk van een pioniersplek. Zo worden praktijken gecreëerd die open en hermeneutisch gevoelig zijn, met ruimte om grenservaringen aan te gaan en ruimte om grenservaringen te laten ontstaan door de kloof tussen context en boodschap. Grenservaringen vormen dan uitgangspunten voor pioniersplekken. Op deze momenten ontstaat er ruimte voor diepere inzichten en kan misschien ook wel het inbreken van God in een mensenleven zichtbaar worden. Op de grens wordt volgens Boeve de particulariteit van het christelijke verhaal zichtbaar. God verschijnt op de grens van hen die getroffen zijn. De particulariteit van het christelijk verhaal zit volgens hem in acceptatie van de menselijke gebrokenheid, waarin Gods onderbreking zichtbaar kan worden.⁷⁶

Het gedachtegoed van Jaspers en Boeve blijkt verhelderend voor praktijken van pioniersplekken. Aan de ene kant verhelderen ze de complexe realiteit van het spreken over God met mensen die er niet mee vertrouwd zijn en helpen ze dit beter te begrijpen. Daarnaast wordt duidelijk hoe belangrijk grensmomenten zijn in het ervaren van *God/das Umgreifende*. De grenservaringen vormen juist een aanknopingspunt om spreken over God in te kunnen brengen. Hierbij is het van belang om de kloof niet te schuwen, maar als een opening te zien om in het vervreemdende moment het eigene van het christelijke verhaal naar voren te laten komen.

4.5 Vergelijking met bestaand onderzoek

De implicaties van het gedachtegoed van Jaspers en Boeve voor een hermeneutische reflectie op pioniersplekken zullen nu worden gesitueerd in één van de weinige bestaande onderzoeken naar praktijken van pioniersplekken.

Philip Roger Wall onderzoekt de relatie tussen soteriologische en missiologische overtuigingen en de pedagogische praktijk van pioniersplekken in Engeland. De aanleiding van zijn onderzoek is de theologische en daarmee ook de praktische diversiteit van de pioniersplekken.⁷⁷ Pioniersplekken wordt aan de ene kant verweten te universalistisch te zijn, omdat ze zich beroepen op één centrale boodschap van het evangelie. Aan de andere kant wordt de pioniersplekken verweten te relativistisch te zijn en zich te veel aan te passen aan de wereld waar ze in werken.⁷⁸

⁷⁶ Boeve, "God interrupts History," 209-211.

⁷⁷ Wall, "Salvation and the School of Christ," 2.

⁷⁸ Wall, "Salvation and the School of Christ," 14-20.

Uit zijn theologische analyse van praktijken van pioniersplekken blijkt dat er sprake is van een botsende missiologische en soteriologisch oriëntatie. Wall beschrijft dat pioniersplekken soteriologisch gezien vaak uitgaan van een focus op transformatie van de wereld en de cultuur, het zogenaamde *redemption-centred* perspectief. Missiologisch gezien staat contextualisering centraal bij pioniersplekken en proberen ze aan te sluiten bij datgene wat gebeurt in de cultuur en de wereld, een zogenaamd *creation-centred* perspectief. Volgens Wall is er een tegenstelling tussen deze twee perspectieven. Pioniersplekken willen aansluiten bij de cultuur die ze tegelijkertijd willen transformeren.⁷⁹ In de theologische verkenning van pioniersplekken in Nederland wordt deze theologische botsing ook duidelijk: aan de ene kant wordt gezocht naar een particuliere boodschap en aan de andere kant staan openheid en contextualisering centraal.

Wall schetst drie verschillende modellen om toch de mogelijke soteriologische en missiologische uitgangspunten te verbinden. Ten eerste schetst hij het model van *instruction*, waarbij overdracht van kennis centraal staat. Dit gaat op soteriologisch gebied uit van individuele, gepredestineerde redding, alleen mogelijk door geloof en genade. Het missiologische uitgangspunt is het aanleren en bewaken van de waarheid van de Schriften (orthodoxie).⁸⁰ Ten tweede schetst hij het model van *enculturation*, waarbij deelname en internalisering van christelijke taal, verhalen en gebruiken centraal staan. Op soteriologisch gebied gaat dit uit van redding door integratie in en deelname aan de kerk, redding is dus gemeenschappelijk en liturgisch. Het missiologische uitgangspunt is het overbrengen van het christelijke verhaal door middel van bepaalde rituelen en diensten. Hier ligt dus nadruk op handelen en meedoen (incorporatie).⁸¹ Ten derde schetst hij het model van *critical-praxis*, waarbij de ervaring en de levensstijl van het individu centraal staat. Op soteriologisch gebied gaat dit uit van Gods redding van en betrokkenheid op de hele wereld; er is hoop op universele redding. Het missiologische uitgangspunt is het belichamen van het Koninkrijk van God, de mogelijkheid om te leven als een christen (orthopraxie).⁸² Na deze theoretische formulering van modellen, onderzoekt Wall of deze toepasbaar zijn op bestaande praktijken van pioniersplekken en wat dit zegt over de theologie achter pioniersplekken.⁸³

Wall concludeert dat het derde model, de *critical-praxis* benadering, theologisch verder ontwikkeld moet worden. Dit model kan volgens hem bijdragen aan concrete praktijken van pioniersplekken die theologisch gefundeerd zijn. Deze benadering introduceert volgens hem de

⁷⁹ Wall, "Salvation and the School of Christ," 38-39.

⁸⁰ Wall, "Salvation and the School of Christ," 45-54.

⁸¹ Wall, "Salvation and the School of Christ," 57-62.

⁸² Wall, "Salvation and the School of Christ," 68-74.

⁸³ Wall, "Salvation and the School of Christ," 80-82.

christelijke taal op een manier die congruent is met het dialogische, communale karakter van pioniersplekken en die de vrijheid van het individu respecteert.⁸⁴

Het *critical-praxis* model dat Wall beschrijft, kan verder verdiept worden door dit in gesprek te brengen met de gedachten van Boeve en Jaspers. Vanuit het denken van Boeve en Jaspers werd duidelijk hoe belangrijk grenservaringen zijn om dieper inzicht te krijgen in God/*das Umgreifende*. De grenservaringen lijken een aanknopingspunt om spreken over God in te kunnen brengen. Hierbij bleek het van belang om de kloof tussen context en christelijke boodschap niet te schuwen, maar als een opening te zien om in dat vervreemdende moment het eigene van het christelijke verhaal naar voren te kunnen laten komen. Het model van Wall, waarin de ervaring en levensstijl van het individu centraal staat, lijkt ondersteund te kunnen worden door deze gedachten van Boeve en Jaspers. Waar Wall soteriologische en missiologische argumenten geeft voor zijn model, blijkt vanuit de hermeneutische reflectie op grenservaringen dat ook deze grenservaringen van invloed zijn wanneer het spreken over God wordt ingebracht. Naast dat soteriologisch en missiologisch gezien de ervaring als uitgangspunt theologisch lijkt te verantwoorden, komt vanuit de hermeneutische reflectie dus ook naar voren hoe een grenservaring kan leiden tot een dieper inzicht over het transcendente. Ook de hermeneutische reflectie op grenservaringen kan dus worden gezien als verantwoording voor dit model. Jaspers' analyse van grenservaringen en Boeves notie van onderbreking verdiepen en geven zo richting aan een dialogisch, communaal karakter van pioniersplekken, wat de vrijheid van het individu respecteert. Hierbij gaat het Wall wel om een gemeenschappelijke ervaring die gekoppeld kan worden aan het evangelie. Vanuit het denken van Boeve en Jaspers komt de vraag op of dit niet een te gestuurde ervaring is en of dit wel echt de vrijheid van het individu respecteert.

4.6 Conclusie

In bovenstaande argumentatie is het gedachtegoed van Lieve Boeve en Karl Jaspers in gesprek gebracht met praktijken van pioniersplekken. Zo werd gezocht naar vormen van spreken over God waarbij aan de ene kant recht gedaan wordt aan de ervaringen van de doelgroep en aan de andere kant het eigene van een christelijke boodschap naar voren komt. Ten eerste zette het denken van Jaspers en Boeve aan tot reflectie op hoe een open christelijk verhaal, zonder universele pretenties en met aandacht voor de particuliere ervaring, raakt aan de ervaring van de doelgroep. Tegelijkertijd bleek dat het eigene van het christelijke verhaal naar voren komt als je de christelijke boodschap niet als antwoord ziet op vragen die leven in de cultuur. Het vervreemdende moment tussen het christelijke verhaal en de ervaring hoeft dus niet geschuwd te worden.

⁸⁴ Wall, "Salvation and the School of Christ," 244.

Ten tweede reikt het denken van Jaspers en Boeve aan dat grenservaringen ook van belang zijn om dieper inzicht over God te verkrijgen. Waar dit onderzoek eerst vooral wilde reflecteren op hoe recht kan worden gedaan aan grenservaringen van de doelgroep die los van de pioniersplekken waren ontstaan, blijkt nu dat grenservaringen ook op de pioniersplek zelf kunnen ontstaan. Boeve en Jaspers laten zien dat grenservaringen naar voren kunnen komen als er botsende perspectieven zijn. Wanneer op een pioniersplek de kloof tussen context en boodschap niet geschuwd wordt, kan deze ervoor zorgen dat zowel pioniers als deelnemers van een pioniersplek in een grenservaring terecht komen. Hierbij is het wel van belang dat er een open en vrije plek is, waar ruimte is om die grenservaring aan te gaan. Vanuit de theologie dat God een onderbrekende God is die zich openbaart in tijd en ruimte, is deze open plek dan juist de plek waar mensen iets van God kunnen ervaren en begrijpen. Deze gedachtelijnen roepen de vraag op of er op de pioniersplek niet meer gezocht moet worden naar grenservaringen, zodat vanuit deze ervaring taal kan worden gezocht die recht doet aan deze ervaring en er tegelijkertijd ruimte ontstaat voor Gods openbaring.

Het *critical-praxis* model van Wall, gericht op de ervaring, wordt door de reflecties op het denken van Jaspers en Boeve verdiept. Wall betoogt dat het zich richten op de ervaring recht doet aan het dialogisch karakter van de pioniersplek en dat zo de vrijheid van een individu wordt gerespecteerd. Jaspers en Boeve maken duidelijk dat grenservaringen van belang zijn om dieper inzicht te verkrijgen in het bestaan en het transcendente of Gods onderbreking zichtbaar kan worden. Walls model is gericht op een gemeenschappelijke ervaring. Vanuit het denken van Boeve en Jaspers komt de kritische vraag of dit wel de ervaring van het individu respecteert. Tegelijkertijd kan aan Boeve en Jaspers worden gevraagd of hun reflectie op grenservaringen niet te particulier blijft.

Wat betekent het nu om de grenservaring centraal te stellen op een pioniersplek? Kun je op een pioniersplek een grenservaring laten ontstaan door de kloof niet te schuwen en zo ruimte te geven aan mensen om tot dieper inzicht over God te komen? Op een pioniersplek zou gezocht kunnen worden naar hoe een open, particulier spreken over God zou kunnen raken aan deze grenservaringen. Zo wordt gezocht naar een spreken wat niet een grenservaring op één omvattende wijze uitlegt, maar een perspectief biedt dat iemand kan overwegen om tot dieper inzicht te komen.

Bovenstaande gedachten worden in hoofdstuk vijf verder verkend door deze in gesprek te brengen met een concrete pioniersplek die zich focust op het creëren van ervaringen. Zo kan worden gevraagd of het mogelijk is om op een open manier te spreken over God, zodat het raakt aan grenservaringen en tegelijkertijd het eigene van een christelijke boodschap naar voren laat komen. In een gesprek met Maarten Vogelaar, een pionier die zich in zijn werk ook richt op de ervaring, zal nog verder worden gereflecteerd op dit denken over grenservaringen.

Hoofdstuk 5 Grenservaringen bij De Kwekerij

Maarten Vogelaar is sinds 2012 studentenpastor-pionier in Amsterdam. Een aantal jaar geleden schreef hij over zijn ervaringen als pionier tot dan toe. Zijn ervaringen met studenten leren hem dat velen van hen in de kerk geen waardevolle gesprekspartner zien; het vertrouwen ontbreekt.⁸⁵ Bij Vogelaar was sprake van een grote verlegenheid als hij probeerde te spreken over God.⁸⁶ Dit spreken leek vaak niet te raken aan de beleving van studenten. Je kunt mensen volgens hem niet vertellen hoe ze kunnen geloven in God. God valt namelijk niet in te pakken en aan te bieden, maar breekt op onverwachte wijze in.⁸⁷ Daarom wil hij zich in zijn werk ook richten op de ervaring, waarin het goede nieuws eerst gevoeld kan worden. Met 'ervaring' doelt hij juist op existentiële momenten waarop iemand volgens hem teruggeworpen wordt op zichzelf en er openingen kunnen ontstaan voor geloof. Vanuit die ervaring kan vervolgens naar een spreken over God worden gezocht. Vogelaar probeert daarom aan te sluiten bij de belevingswereld van studenten en organiseert workshops over praktische levensthema's.⁸⁸ Dit doet hij onder andere bij De Kwekerij, een pioniersplek van de Protestantse Kerk Amsterdam.

Inmiddels is Vogelaar gestopt met zijn meeste werkzaamheden bij De Kwekerij. In een interview voor deze scriptie blikt hij terug op de urgentie, kansen en mogelijkheden maar ook op de moeilijkheden van het werken vanuit ervaringen. Met behulp van zijn reflecties en onderzoek naar De Kwekerij, wordt stilgestaan bij wat het kan betekenen om op een pioniersplek te werken vanuit de ervaring.

Door in dit vijfde hoofdstuk in te zoomen op de praktijken van een specifieke pioniersplek waar ervaring een belangrijke rol speelt, wordt het denken vanuit grenservaringen op een pioniersplek geconcretiseerd. Zo wordt duidelijk of een hermeneutisch perspectief de reflectie op spreken over God op pioniersplekken verheldert en welke verdere vragen dit perspectief oproept.

5.1 De werkwijze van De Kwekerij

De Kwekerij wordt omschreven als *een persoonlijke en ontregelende broedplaats voor millennials om samen levenswijsheid te ontdekken en in de praktijk te brengen*.⁸⁹ Ze wil een plek bieden aan studenten en young-professionals om stil te staan bij actuele levensvragen. Door middel van verschillende programma's worden belangrijke thema's zoals relaties, carrière en identiteit onder de aandacht gebracht en vanuit verschillende perspectieven belicht. Hierbij worden persoonlijke

⁸⁵ Maarten Vogelaar. "Geduld heeft een prijs," *Wapenveld. Over geloof en cultuur* 68:3 (2018): 5.

⁸⁶ Vogelaar, "Geduld heeft een prijs," 6.

⁸⁷ Vogelaar, "Geduld heeft een prijs," 5.

⁸⁸ Vogelaar, "Geduld heeft een prijs," 4.

⁸⁹ Kweekhandboek, uitgave door De Kwekerij, opvraagbaar bij de auteur, 5.

ervaringen gedeeld en wordt geput uit psychologische, sociologische, religieuze en filosofische bronnen. Spreken over God komt bij de Kwekerij alleen maar aan de orde in de persoonlijke ervaringen en perspectieven van deelnemers en trainers en wanneer wordt geput uit religieuze bronnen. Daarnaast staat bij De Kwekerij de ervaring centraal. Met behulp van creatieve oefeningen in een experimentele setting kunnen mensen aan den lijve ondervinden wat een thema voor hen zelf betekent en worden hun perspectieven op dit thema vervolgens bevraagd. Dit gebeurt met name in zogenaamde bloeklassen, een soort workshops van tweeënhalf uur. Als uitgangspunt voor het thema van de bloeklas wordt gekeken naar pijn en frustratie van de doelgroep en welk verlangen of doel daaruit spreekt. De onderliggende theorie achter deze workshops is afkomstig van trainer Karin de Galan. Doordat de deelnemer pijn voelt, wordt er urgentie ervaren om met het thema aan de slag te gaan. Tegelijkertijd is het van belang dat een deelnemer het vertrouwen heeft dat tijdens de workshop zijn/haar verlangen door de trainer vervuld kan worden.⁹⁰ Op deze manier komt de deelnemer volgens de theorie in een leerstand terecht.

5.2 De Kwekerij als pioniersplek

Bij De Kwekerij komt spreken over God en geloof naar voren in particuliere ervaringen of wanneer een perspectief wordt gegeven vanuit een religieuze bron. Dit spreken blijft beperkt tot de particuliere ervaring of perspectief van een deelnemer of een trainer. Vrijheid, openheid en ruimte voor meerdere perspectieven is voor De Kwekerij erg belangrijk. Het team van De Kwekerij bestaat dan ook uit mensen met diverse achtergronden. Dit wijkt af van het uitgangspunt van het pionieren, zoals geformuleerd door de Protestantse Kerk, dat uitgaat van werken vanuit een gedeeld geloof.⁹¹

De diversiteit van dit team valt wel met het denken vanuit grenservaringen in verband te brengen. Wanneer de verschillende perspectieven van zowel deelnemers als trainers met elkaar botsen, wordt iemand geconfronteerd met verschil. En zoals we zagen in hoofdstuk vier kan zo'n confrontatie met verschil ervoor zorgen dat mensen in een grenservaring terechtkomen waardoor dieper inzicht kan worden verkregen en ook ruimte kan ontstaan voor Gods onderbreking.

Anderzijds kan worden gevraagd of dit spreken over God bij De Kwekerij vanuit ervaringen en persoonlijke perspectieven niet te particulier blijft. Wanneer een individu zich tot een verhaal wil verhouden, is het van belang dat dit verhaal niet verbrokkeld is, dat er voldoende basis is om zich ertoe te verhouden. Door te veel openheid en een verbrokkeld verhaal wordt het ingewikkeld om

⁹⁰ Galan, K. de. *Trainen met de methode van Karin de Galan* (Uitgeverij van Schouten & Nelissen, 2015), 8-9.

⁹¹ "Voor beginners: een introductie op pionieren," Protestantse Kerk, zie <https://www.lerenpionieren.nl/voor-beginners/>, geraadpleegd op 11 juni 2020.

ergens blijvende betekenis aan te hechten. Dit is ook een kritiek op de visie van Jaspers en Boeve. Blijft hun denkwijze niet te particulier?

Vanuit de hermeneutische reflectie op grenservaringen kwam naar voren hoe niet het spreken, maar juist de ervaring met de grens als plek wordt gezien voor het vinden van betekenis en hoe vanuit deze grenservaring een taal kan worden gezocht om deze betekenis te verwoorden. De ervaring staat ook centraal bij de Kwekerij. In de ontregelende oefeningen wordt zichtbaar hoe juist in de confrontatie met een ander perspectief nieuwe inzichten mogelijk worden.

5.3 Een pioniersplek als ervaringsgerichte leerplek

Voor Vogelaar is De Kwekerij een ervaringsgerichte leerplek, waar mensen die niet kunnen spreken over God of überhaupt iets kunnen met God, door de ervaring God op het spoor kunnen komen.⁹² Hij zoekt naar mogelijkheden om via een ervaring een christelijk concept uit te leggen. Op deze manier wordt dus geloofstaal in een oefening gestopt en kan ervaringsgericht geleerd worden wat het betekent om in God te geloven. Zijn motivatie wordt niet door het hele team van De Kwekerij gedeeld. Desondanks zijn er bijzondere momenten tijdens workshops waarin mensen door een oefening bijvoorbeeld uiteindelijk begrijpen wat een christelijk concept als 'overgave' daadwerkelijk betekent.

Vogelaar vertelt in het interview over een ervaring van een deelnemer tijdens een avond over de vraag hoe je richting vindt in je leven. Tijdens de avond werd er een oefening gedaan die draaide om overgave en vertrouwen: *meester en leerling*. Deelnemers werden verdeeld in meesters en leerlingen. De meesters mochten drie opdrachten geven aan hun leerling: iets lekkers pakken van tafel, een massage ondergaan van een lichaamsdeel waar de leerling pijn heeft, en de leerling een bericht laten schrijven naar iemand uit zijn/haar omgeving die het moeilijk heeft. Na afloop zei een deelnemer: "Nu begrijp ik voor het eerst van mijn leven waar je het over hebt als je het hebt over God. Het is fijn en positief om je aan deze meester over te geven. Het is bevrijdend wanneer je in vertrouwen uit handen kunt geven. Je hoeft niet telkens zelf richting te zoeken, maar je kunt erop vertrouwen dat je richting krijgt en dat die juist is." Vogelaar heeft dit naar eigen zeggen nooit alleen in woorden kunnen uitleggen.

Naar aanleiding van de ervaring kan er taal ontstaan om te spreken over deze ervaring. Deze taal kan worden aangereikt door particuliere verhalen te vertellen, waarbij je geloof deelt als mens en niet als instituut met één centrale boodschap die door iedereen op dezelfde manier moet worden begrepen. Toch blijft het heel moeilijk om door middel van oefening die wordt gekoppeld aan een open, christelijk perspectief, een christelijk concept duidelijk te maken, zodat dit voor iemand

⁹² Interview Maarten Vogelaar 9 juni 2020.

zeggingskracht heeft. Daadwerkelijk mensen begeleiden in hun spirituele zoektocht, zonder de wens te bekeren, maar geloofstaal in ervaring omzetten en zo grenservaringen te ensceneren, blijkt enorm lastig. Vogelaar concludeert dat dit streven niet compleet is gelukt.

5.4 De kerk in een grenservaring

Voor Vogelaar is het een kernvraag waarom het niet is gelukt om bij De Kwekerij deze grenservaringen te ensceneren en te koppelen aan een open christelijk verhaal. Vanuit de pioniersbeweging vond hij te weinig ondersteuning bij de zoektocht naar spreken over God door middel van de ervaring.⁹³ Tegelijkertijd is het de vraag of het ervaringsgerichte denken gsystematiseerd kan worden. De hermeneutische reflectie toonde aan dat de kloof juist niet overbrugd moet worden. Wanneer alleen systematisch grenservaringen worden geënceneerd komt de vraag op of er nog wel ruimte is voor de vervreemdende confrontatie tussen de context en een christelijke boodschap, waardoor ruimte ontstaat voor Gods onderbreking.

Vogelaar ziet de Kwekerij daarom ook als een leerplek voor de kerk om te ervaren dat een christelijke boodschap in eerste instantie helemaal geen goed nieuws lijkt te brengen wanneer deze in een post-seculiere context wordt gebracht. Zo bezien kunnen de strubbelingen van de pioniersbeweging worden gezien als een grenservaring van de kerk, waarbij de kerk wordt geconfronteerd met de kloof tussen haar boodschap en de post-seculiere context. Deze grenservaring moet de kerk dan wel aangaan; de kloof hoeft niet geschuwd of dichtgetimmerd te worden. Op dit punt is er dan de openheid waardoor de kerk door God kan worden onderbroken en er nieuwe inzichten kunnen ontstaan over wat er nodig is voor de pioniersbeweging om te pionieren.

⁹³ Interview Maarten Vogelaar 9 juni 2020.

Hoofdstuk 6 Conclusies

Door met aandacht voor hermeneutische vragen te reflecteren op grenservaringen had dit onderzoek als doel om op een gelaagde, theologisch onderbouwde manier praktijken van pioniersplekken te analyseren om zo richting te geven aan hoe daar kan worden gesproken over God. Naar aanleiding van het onderzoek zullen nu conclusies worden getrokken en aanbevelingen worden gedaan.

6.1 Beantwoording onderzoeksvraag

In dit onderzoek stond de volgende vraag centraal:

In hoeverre is de notie van 'grenservaring' zoals uitgewerkt in het gedachtegoed van Jaspers en Boeve, verhelderend in de hermeneutische reflectie op praktijken bij pioniersplekken en biedt dit denken perspectief voor het spreken over God op pioniersplekken in Nederland?

Kort gezegd bleek het van groot belang om recht te doen aan grenservaringen van zowel deelnemers van pioniersplekken als pioniers. Juist in de vervreemdende ervaring waarin een kloof wordt ervaren tussen de particuliere boodschap van de pioniersplek en de post-seculiere context, kan ruimte ontstaan voor diepere inzichten over God. Door vervolgens een expliciet open, christelijk verhaal aan te bieden, wordt de mogelijkheid gegeven aan mensen om met hun eigen ervaring een plek in dit verhaal te kunnen vinden. Vanuit deze constatering werd de suggestie geformuleerd om ervaringen op een pioniersplek centraal te zetten. Door vervolgens deze particuliere ervaringen te koppelen aan particuliere verhalen waarin God een rol speelt, zou er een open manier van spreken over God mogelijk zijn.

Tegelijkertijd valt dit insceneren van grenservaringen niet te systematiseren. Er moet wel ruimte blijven voor de vervreemdende confrontatie, en Gods onderbreking. Daarnaast dreigt, wanneer particuliere verhalen het referentiepunt zijn voor de particuliere ervaringen, het gevaar dat het spreken over God en geloof op een pioniersplek te open en vaag blijft. Wanneer een individu zich tot een verhaal wil verhouden, is het van belang dat dit verhaal niet verbrokken is, dat er voldoende basis is om zich hiertoe te verhouden en hier blijvende betekenis aan te hechten.

Bovenstaande conclusies kwamen naar voren uit de bestudering van theorie en praktijken van pioniersplekken en door te reflecteren op grenservaringen vanuit het gedachtegoed van Karl Jaspers en Lieven Boeve. De belangrijkste lijnen uit deze scriptie worden samengevat, waarna conclusies volgen alsook aanbevelingen voor de pioniersplekken en aanzetten tot verder onderzoek.

6.2 Uitwerking conclusies

Uit de theologische verkenning van theorie en praktijken van pioniersplekken bleek dat het voor pioniersplekken een uitdaging is om in de hedendaagse context te spreken over God op een manier die raakt aan en recht doet aan de ervaringen van hun doelgroep en waarin tegelijkertijd het eigene van hun boodschap naar voren komt. Door te reflecteren op grenservaringen, die bij zowel pioniers als deelnemers van pioniersplekken aanwezig waren, werd gezocht naar aanknopingspunten om God te verstaan en verstaanbaar te maken in deze context.

Uit de reflectie op grenservaringen vanuit het gedachtegoed van de theoloog Lieven Boeve en de filosoof Karl Jaspers, kwamen perspectieven naar voren op het spreken over God in pioniersplekken in Nederland.

Ten eerste blijkt dat bij het uitgangspunt van het pionieren in Nederland, geformuleerd in de pioniersreis, om door te contextualiseren aan te sluiten bij de doelgroep, sterk de nadruk ligt op de boodschap van een pioniersplek als het antwoord op vragen vanuit de culturele context. Boeve pleitte voor recontextualisering van de theologie, waarbij niet wordt uitgegaan van de consensus, maar van de discontinuïteit om zo ruimte te bieden aan Gods onderbreking. Een zoektocht naar alleen consensus met de context lijkt geen vruchtbare bodem voor de particuliere boodschap van het christelijk verhaal; er moet oog zijn voor het vervreemdende moment in het spreken over God in de huidige context. Wanneer een pioniersplek zich volledig naar de doelgroep toe beweegt en zich focust op consensus, stap je over de kloof van verschil heen. En juist door deze kloof, veroorzaakt door het verschil, kan de urgentie van een ander perspectief duidelijk worden. In de andersheid kan het eigene worden ontdekt. Er kan dus geconcludeerd worden dat de kloof niet geschuwd hoeft te worden. Het uitgangspunt van contextualiseren lijkt te weinig ruimte te laten voor deze kloof. Vanuit deze constatering kan aanbevolen worden om de pioniersreis kritisch te bevragen op haar tendens om de christelijke boodschap te zien als antwoord op vragen die opkomen uit de culturele context.

Ten tweede blijkt dat de verlegenheid van pioniers om te spreken over God te maken kan hebben met het feit dat dit spreken te veel universaliserende tendensen heeft en niet open genoeg is voor de ervaringen van mensen. Vanuit Jaspers en Boeve blijkt het belang van openheid van verhalen, omdat alleen zo recht wordt gedaan aan de ervaringen van individuen. Vanuit het gedachtegoed van Boeve kan geconcludeerd worden dat God zich openbaart in particuliere situaties, deze openbaringen zijn dus niet universeel. Voor een individu maken deze ervaringen het mogelijk om het eigene van het christelijk verhaal te ontdekken voor hun eigen leven. Juist zonder universaliserende claims te maken, wordt recht gedaan aan de particuliere ervaringen. Onderzoek naar *storytelling* als middel van christelijke educatie, lijkt toepasbaar in een zoektocht naar het inbrengen van een verhaal zonder universaliserende tendensen op een pioniersplek. Dit zou om een vorm van getuigend spreken kunnen gaan. Onderzoeken die hermeneutisch reflecteren op verhalen

laten zien hoe verhalen kunnen werken als een levende metafoor waarbij aan de ene kant wordt verwezen naar het vervreemdende moment, waarin het verhaal botst met andere perspectieven, en aan de andere kant er door het verhalende karakter ruimte ontstaat om je in dit verhaal te verplaatsen.⁹⁴ Dit komt overeen met de conclusies van dit onderzoek dat de botsing met een ander perspectief wordt gezien als mogelijkheid voor het inbrengen van een open christelijk verhaal. *Storytelling* op een pioniersplek lijkt daarom aan te kunnen slaan. Daarom wordt aanbevolen om verder onderzoek te doen naar de toepasbaarheid van dit perspectief in de pioniersbeweging.

Ten derde blijkt de focus op particuliere ervaringen zonder te vervallen tot relativering een uitgangspunt dat ook aanknopingspunten biedt voor de concrete praktijk van een pioniersplek. Zo kan gezocht worden naar mogelijkheden om praktijken te creëren die open en hermeneutisch gevoelig zijn, met ruimte om grenservaringen aan te gaan. Op deze manier wordt recht gedaan aan de ervaring van een individu zonder dat deze geüniversaliseerd wordt. Grenservaringen lijken hierbij het uitgangspunt; op deze momenten kan namelijk het inbreken van God op een mensenleven zichtbaar worden. Dit komt overeen met het *critical-praxis* model van Wall, waarin de ervaring en de levensstijl van het individu centraal staat. Gevraagd werd hoe het mogelijk zou zijn om op pioniersplekken te spreken over God vanuit de ervaring. Deze vraag werd in gesprek gebracht met de concrete praktijk van pioniersplek De Kwekerij waar de ervaring een belangrijke rol speelt. Met behulp van ontregelende oefeningen wordt daar pijn blootgelegd, waardoor verlangen ontstaat naar een ander perspectief en mensen in een zogenaamde leerstand terechtkomen om tot diepere inzichten over belangrijke levensthema's te komen. Vervolgens worden verschillende perspectieven en persoonlijke ervaringen aangeboden om tot dit diepere inzicht te komen. Volgens Vogelaar zou deze methode ook kunnen werken om op pioniersplekken spreken over God in te brengen. Door een ontregelende oefening kan een christelijk concept worden ervaren en vanuit die ervaring kan vervolgens in een open dialoog naar woorden vanuit de christelijke traditie worden gezocht. Zo ontstaat er een spreken over God dat aansluit bij de ervaring en recht doet aan de particuliere boodschap van de christelijke traditie. Tegelijkertijd blijft het complex om een christelijk concept te vertalen in een oefening en om dan vervolgens door middel van open verhalen nieuwsgierig te maken naar God en iets van Gods koninkrijk zichtbaar te maken zodat dit werkelijk zeggingskracht heeft. Daadwerkelijk mensen begeleiden in hun spirituele zoektocht, zonder de wens te bekeren, is lastig. De vraag komt naar voren of het spreken over God naar aanleiding van grenservaringen niet te particulier blijft. Wanneer een individu zich tot een verhaal wil verhouden, is het van belang dat dit verhaal niet verbrokken is, zodat er voldoende basis is om zich toe te verhouden. Door te veel

⁹⁴ Heinz Streib, "The religious educator as story-teller: Suggestions from Paul Ricoeur's work," *Religious Education* 93, no. 3 (1998): 329.

openheid en vaagheid wordt het ingewikkeld om blijvende betekenis aan iets te hechten.

Aanbevolen wordt om verder te verkennen hoe bepaalde christelijke concepten in een oefening een botsing met de eigen vooronderstellingen zouden kunnen veroorzaken zodat mensen zo in een grenservaring kunnen komen waar woorden uit de christelijke traditie aan kunnen raken. Hierbij blijft het telkens weer een zoektocht naar hoe spreken over God wel open, maar niet verbrokkeld is.

Ten vierde blijkt dat de strubbelingen van de pioniersbeweging ook als een grenservaring van de kerk kunnen worden gezien, waarbij de kerk wordt geconfronteerd met de kloof tussen haar boodschap en de post-seculiere context. Deze grenservaring moet de kerk dan wel aangaan. Dan kan de kerk op dit punt onderbroken worden en ontstaat er ruimte voor nieuwe inzichten over wat nodig is voor de pioniersbeweging om te pionieren. Deze conclusie relateert de praktische implementaties van het denken vanuit grenservaringen. De inzichten geven richting aan hoe gesproken kan worden over God, maar relativeren tegelijkertijd ook de suggestie dat er een complete consensus kan worden gevonden. Juist in de vervreemding, op de grens, kan dieper inzicht worden gevonden, deze grenservaring moet niet geschuwd worden. Om deze grenservaring aan te gaan heeft de kerk wel vrijheid en openheid nodig. De vraag is of het model voor kerkvernieuwing, de pioniersreis, in haar stappen niet te veel richting geeft aan waar de pioniersbeweging naar toe moet, waardoor er weinig openheid en vrijheid is. Ondanks dat de stappen door woorden als 'ontdekken' en 'verkennen' redelijk vrijblijvend lijken geformuleerd, valt toch de vraag te stellen of er zo wel genoeg ruimte is om als kerk de grenservaring aan te gaan.

6.3 Discussie

Ten slotte kunnen er nog enkele kritische kanttekeningen worden gemaakt bij dit onderzoek en de conclusies die getrokken zijn.

Ten eerste komt de vraag op of er nog wel sprake is van een gemeenschappelijk, zingevend verhaal, wanneer gefocust wordt op enkel particuliere ervaringen en verhalen. Zonder een expliciet gedeeld verhaal, is het moeilijk om je als individu te verhouden tot een pioniersplek en hieraan betekenis te hechten. Juist in het christelijk geloof komt de lijn naar voren dat de gemeenschap met de ander, de relatie, van belang is om betekenis te vinden. Vogelaar noemde in het interview dat het misschien wel het wezenlijke van het geloof is dat het niet jouw verhaal is dat je creëert, maar dat je als individu onderdeel mag zijn van het verhaal van God, dat je hierin kunt leven en je hieraan mag overgeven.⁹⁵ Door het delen en verbinden kan in een geloofsgemeenschap Gods hand in het eigen leven worden gezien en herkend. Bij pioniersplekken lijkt dit gemeenschappelijk verhaal vaak afwezig; ervaringen worden wel gedeeld, maar leiden niet tot een blijvende gemeenschap. Er

⁹⁵ Interview Maarten Vogelaar 10 juni 2020.

ontstaat geen gedeeld verhaal dat boven de particuliere ervaring van een individu uitstijgt. Dit is een observatie die Philip Wall ook doet. In de gemeenschappen die hij onderzoekt blijkt ook het gemeenschappelijk kader te ontbreken.⁹⁶ Zijn *critical-praxis* model gaat daarom juist uit van een gemeenschap die samen ervaringen doormaakt en daarover met elkaar doorspreekt en er zin in probeert te vinden. Ondanks dat het van belang blijkt om als individu de grenservaring aan te gaan, bevraagt deze kritische kanttekening de focus op het individu. Dit punt moet worden meegenomen om genuanceerd te kunnen reflecteren op grenservaringen op pioniersplekken.

Ten tweede kan ook de focus op ervaring worden bekritiseerd. Voorkomen moet worden dat door een focus op ervaringen, men vervalt in voortdurende relativering zonder ruimte voor objectieve waarheid. Uiteindelijk is God niet afhankelijk van de particuliere ervaringen van een individu. Daarnaast lijkt een grenservaring ook een hoge standaard, er lijkt geïmpliceerd te worden dat men eerst een grens moet ervaren voor men tot God kan komen. Is dat wel zo? Kunnen grenservaringen mensen niet ook van het geloof afbrengen? Toch helpt juist de reflectie op grenservaringen vanuit het gedachtegoed van Jaspers en Boeve deze bezwaren te nuanceren. Beide denkers bouwen expliciet ruimte in voor objectiviteit, Boeve in Gods onderbreking en Jaspers in *das Umgreifende*. Dit moet niet vergeten worden. Zo wordt geconcludeerd dat grenservaringen niet bepalend zijn, tegelijkertijd blijken ze een aanknopingspunt te bieden om te spreken over God.

⁹⁶ Wall, "Salvation and the School Of Christ," 245.

Bibliografie

- Boeve, Lieven. "De sacramentele onderbreking van de levensrituelen." In *Levensrituelen en sacramentaliteit*, edited by Lieven Boeve, Stijn Van den Bossche, Gerrit Immink, en Paul Post, 31-48. Kampen: Gooi en Sticht, 2003.
- Boeve, L., Van den Bossche, S., Immink, G., Post, P. "Inleiding." In *Levensrituelen en sacramentaliteit*, edited by Lieven Boeve, Stijn Van den Bossche, Gerrit Immink, en Paul Post, 7-10. Kampen: Gooi en Sticht, 2003.
- Boeve, Lieven. "God Interrupts History: Apocalypticism as an Indispensable Theological Conceptual Strategy." *Louvain Studies* 26 (2001): 195-216.
- Boeve, Lieven. *God onderbreekt de geschiedenis: Theologie in tijden van ommekeer*. Kapellen: Uitgeverij Pelckmans, 2006.
- Boeve, Lieven. *Lyotard and Theology – Beyond the Christian master narrative of love*. London: Bloomsbury, 2014.
- Boeve, Lieven. "Religion after Detraditionalization: Christian Faith in A Post-Secular Europa." *Theological Quarterly* 70 (2005): 99-122.
- Boeve, Lieven. "Voorbij het grote verhaal van de liefde, theologie uitgedaagd door J.-F Lyotard." *Tijdschrift voor theologie* 56:4 (2016): 351-364.
- Boeve, Lieven, Godzieba, Anthony J., Saracino, Michele. "Resurrection – Interruption – Transformation: Incarnation as Hermeneutical Strategy." *Theological Studies* 67 (2006): 777-815.
- Galan, Karin. *Trainen met de methode van Karin de Galan*. Amsterdam: Uitgeverij van Schouten & Nelissen, 2015.
- Heijden, Timo van der. "Nieuwe wijn OF water bij de wijn. Een kritische reflectie op de pioniersreis als model voor gemeentestichting." Masterscriptie, Vrije Universiteit Amsterdam, 2019.
- Hoffman, K. "The basic concepts of Jaspers' philosophy." in *The philosophy of Karl Jaspers*, edited by Paul. A. Schlipp, 95-112. New York: Tudor Publishing Company, 1957.
- Interview Maarten Vogelaar 10 juni 2020, op verzoek bij auteur opvraagbaar.
- Jansen, Mechteld (2020). "Volzinlezing: 'Oud baart nieuw' door Mechteld Jansen." <https://www.volzin.nu/religie/volzinlezing-oud-baart-nieuw-door-mechteld-jansen-traditie-vernieuwing-theologie-abdij-van-berne-heeswijk-volzin/> (geraadpleegd 22 april 2020).
- Jaspers, Karl. "Chapter 7: Boundary situations." In *Philosophy*, volume 2, trans. E. B. Ashton, 177-222. Chicago: University of Chicago Press, 1969–1971.
- Jaspers, Karl. *Philosophical Faith and Revelation*, trans. E.B. Ashton. London: Collins, 1967.

Jaspers, Karl. "Reply to My Critics." in *The philosophy of Karl Jaspers*, edited by Paul. A. Schlipp, 747-869. New York: Tudor Publishing Company, 1957.

Kweekhandboek van De Kwekerij, op verzoek bij auteur opvraagbaar.

Latzel, E. "The concept of 'ultimate situation' in Jaspers' philosophy." In *The philosophy of Karl Jaspers*, edited by Paul. A. Schlipp, 177-208. New York: Tudor Publishing Company, 1957.

Lefebvre, L. "GLOSSARY, Translations and definitions of terms used by Karl Jaspers." In *The philosophy of Karl Jaspers*, edited by Paul. A. Schlipp, XVI-XXIV. New York: Tudor Publishing Company, 1957.

"Nota PIONIEREN VERKENNEN vanuit de Protestantse Kerk in Nederland." Utrecht: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk, 2018. Zie <https://www.lerenpionieren.nl/wp-content/uploads/2017/09/A4-Pionieren-vanuit-de-PKN2018.pdf> (geraadpleegd 17 april 2020).

Paas, Stefan, Schoemaker, Marry. "Crisis and Resilience among Church Planters in Europe." In: *Mission studies* 35 (2018): 366-388.

Paas, Stefan. "Heil in de eenentwintigste eeuw: een verkenning." (nog uit te komen artikel), 1-16.

Paas, Stefan. "Missional Christian Communities in Communities in Conditions of Marginality: On Finding a 'Missional Existence' in the Post-Christian West." (nog uit te komen artikel), 1-25.

Plaisier, Arjan. "Visienotie KERK 2025: Waar een Woord is, is een weg." Utrecht: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk, Januari 2016.

Protestantse Kerk. "Voor beginners: een introductie op pionieren." Zie <https://www.lerenpionieren.nl/voor-beginners/>, geraadpleegd op 11 juni 2020.

Schaafsma, Petruschka, Benjamins, Rick, Jansen, Mechteld and Hetteema, Theo. "Vervreemding En Vertrouwen: Over Hermeneutiek En Theologie." *Journal for Theologie and the Study of Religion* 67, no 1 (2013): 3-26.

Stoppels, Sake, Dijkstra-Algra, N. *Back To Basics: 7 cruciale vragen rond missionair kerk-zijn*. Utrecht: Boekencentrum, 2017.

Stoppels, Sake. "Heil zien in missionaire initiatieven. Een zoektocht naar de theologie achter nieuwe vormen van geloofsgemeenschap." Ede: Lectoraat 'Zingeving in (geloofs)gemeenschappen', 2019.

Stoppels, Sake. "Onderzoeksverslag Impact Pionieren - Sociale verbondenheid en geloofsontwikkeling bij deelnemers aan pioniersplekken." Utrecht: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk, februari 2020.

Streib, Heinz, "The religious educator as story-teller: Suggestions from Paul Ricoeur's work." *Religious Education* 93, no. 3 (1998): 314-331.

Thornhill, Chris and Miron, Ronny, "Karl Jaspers." In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edited by Edward N. Zalta. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/jaspers/>. (Spring 2020 edition).

Vogelaar, Maarten, "Geduld heeft een prijs." *Wapenveld. Over geloof en cultuur* 68, no. 3 (2018): 4-9.

Wall, Philip R. "Salvation and the School of Christ: A theological-ethnographic exploration of the relationship between soteriology, missiology and pedagogy in fresh expressions of church." Thesis, King's College London, 2014.